

B

E c o n o m i q u e

BEGRÄNSAD EFTERSÄNDNING

Vid definitiv flyttning återsänds
försändelsen med nya adressen på
baksidan (ej adressidan).

NORDISKA FÖRBUNDET FÖR KULTURLANDSKAP

Returadresser:

SVERIGE

Hälsinglands museum, Storgatan 31,
S-824 32 HUDIKSVALL.

NORGE

G Sør-Reime, Salvågergata 9,
N-4006 STAVANGER.

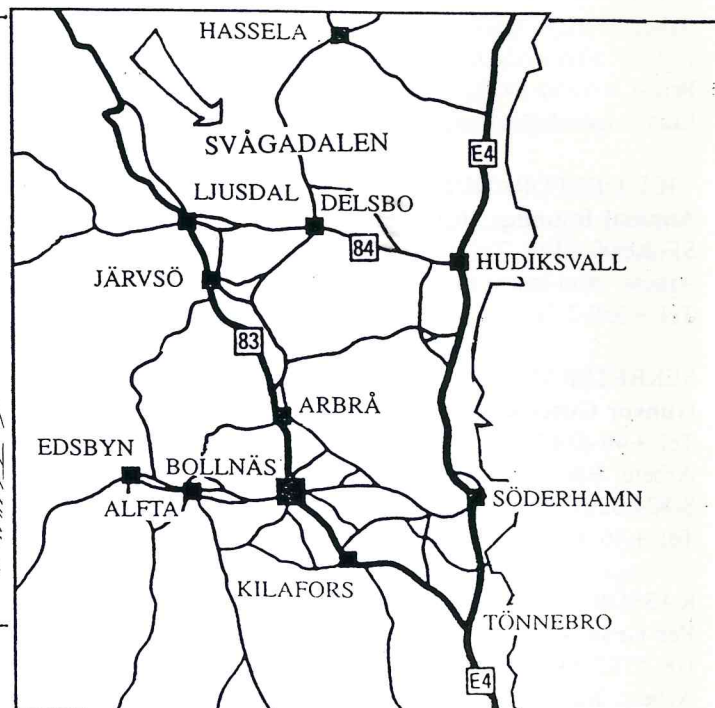
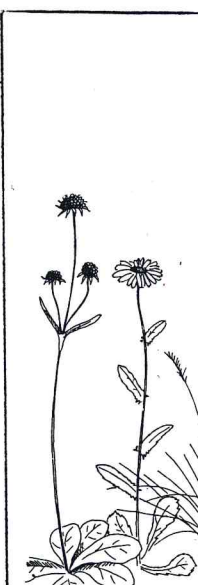
DANMARK

P Grau Møller, Egevej 1,
Nr. Lyndelse, DK-5792 ÅRSLEV.

Palautukset:

FINLAND

L. Eerikäinen, Vipunenvägen 14,
SF-00610 HELSINGFORS



Dagordning för årsmöte

Val av mötesordförande, mötessekreterare
och två protokollsjusterare.
Godkännande av dagordningen.
Styrelsens årsberättelse.
Information och meddelanden.
Bokslut.
Skriftlig revisionsberättelse.
Styrelsens ansvarsfrihet.
Val av styrelsemedlemmar i stället för i tur
avgående.
Val av revisorer och revisorssuppleanter.
Val av ledamöter i valberedningen.
Medlemsavgift för nästa år.
Stadgeändring.
Övriga ärenden.

Styrelsen föreslår följande stadgeändring.

1. Förbundets namn är:

På svenska, Nordiska kulturlandskapsförbundet. NKF

På norska, Nordisk kulturlandskapsforbund.

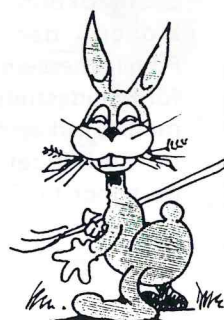
På danska, Nordisk kulturlandskabsforbund.

På finska, Pohjoismainen kuluurimaisemaliitto. PKL

Ljåslått i Østfold og i Buskerud

Det blir slåttetreff på Boensætre i Aremark helga 17.-19.juli. Henvendelse til Marit Eriksen, tlf. 69176235 (p), 69215068 (j) for informasjon og påmelding (helst for 15.6).

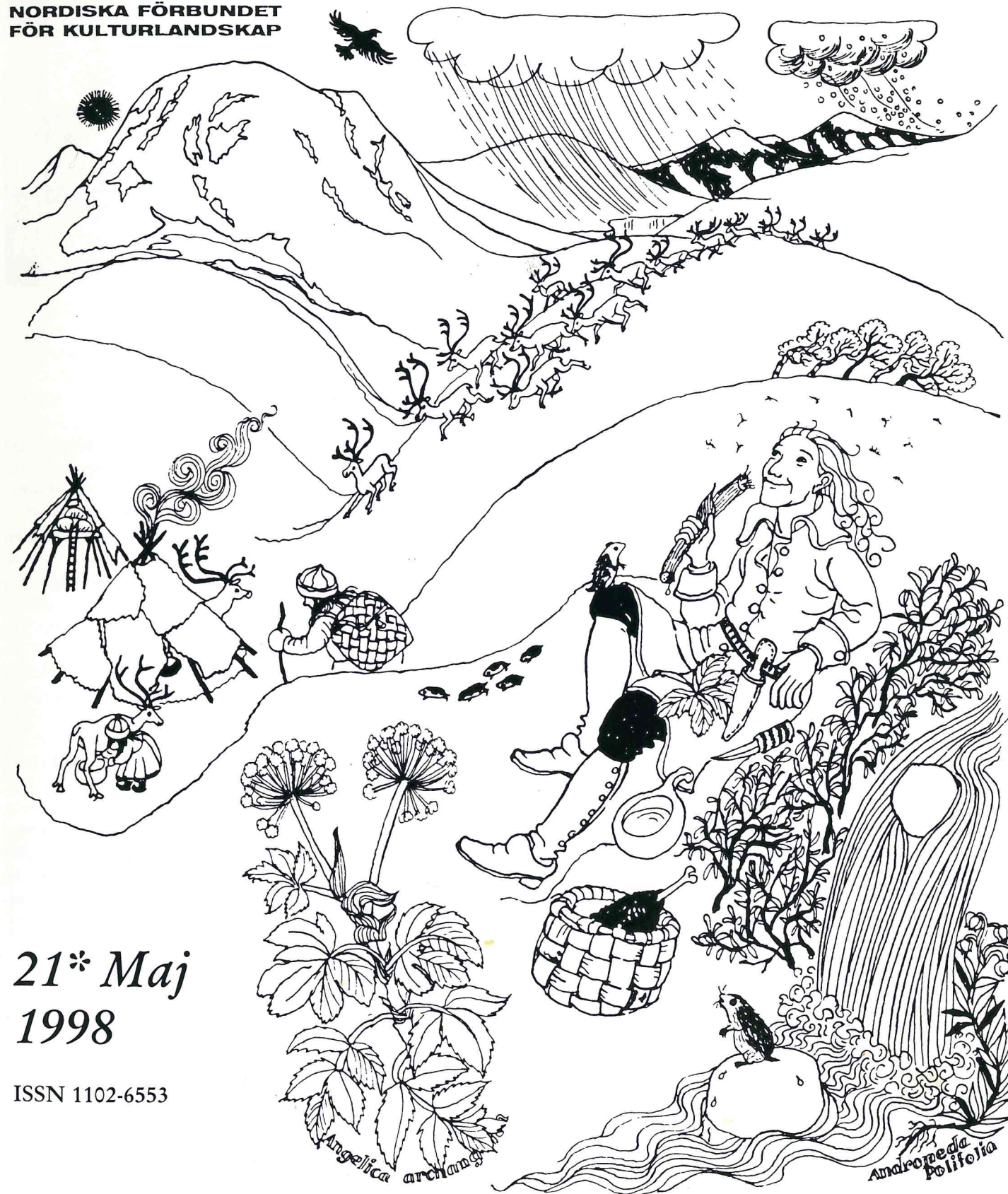
Det årvisse slåttekurset på Ryghsætra i Nedre Eiker er i år 9.-12. juli. Som vanlig blir det både teoretisk skoloring i skjøtsel av kulturlandskap, opplæring i bruk av redskap samt praktisk innsats med ljå, rive og høygaffel. Informasjon: Naturvernforbundet i Buskerud, 3322 Darbu, eller på tlf. 32750504.



NORDISKA FÖRBUNDET
FÖR KULTURLANDSKAP

LOMMEN

Kulturtidningen



21* Maj
1998

ISSN 1102-6553

Ur Lommen

Dra' ända in i Hälsingland - årsmöte 1998! Genopprettelse, gamla gudar, runnor, plugg...



Hälsingland är förödande vackert, luft, berg, färger..... Det är inte en slump att vi vill visa landskapet. Vi vill ge förbundets medlemmar det bästa!

Det är heller inte en slump att vi låter **Hälge** inleda. Helge är älgen från Hälsingland, som blivit kult i Sverige. Han avslöjar jägarmentaliteten och formulerar glesbygdens olika problem och fördelar så de blir uppenbara för alla. I byn Långhed i Alfita håller Lars Mortimer, hans skapare, till. Där finns Helges landskap, äckligt vackert och oerhört spännande. Resten av Hälsingland, som norra delen dit vi ska under årsmötet, är inte mindre vackert eller mindre spännande, men kanske ändå något annorlunda.

I Storskogen i Alfita hittade Lars Mortimer ett festligt gäng som han använde i en sagoserie kring huvudfiguren Bobo. Där fanns Racke Räv, hunden Öhrnie, grisen Zork, rättorna Rådis och Råttilla. Gnuttarna slog länge bäst och blev så småningom ett eget seriegäng. Så var det Elmer Älg, som till sist bara tog över och blev **HÄLGE!**

Hälge välkomnar till Hälsingland. Tack Lars Mortimer.

Anmälningssblankett och andra upplysningar om arrangemangen finns längre fram i LOMMEN.

Vi har förfinat formuleringen av tema för seminarium och exkursioner: *Etnobiologi och lokalbefolkningars kunskapskatt med exempel från fäbodställen, finnskog, bruksorter, gränsland och andra marginalbygder.*

Kanske kan formuleringen vara till stöd ifall någon ämnar söka bidrag från arbetsgivare eller annan för deltagande. Egna företagare bör kunna göra avdrag för deltagandet såsom vidareutbildning. Minns att utan levande minnen och gammalt, invariant handlag vid traditionella sysslor kan några genuina dokument inte bevaras för kommande generationer. Vi ska heller inte vara rädda för att ställa frågor. Det är etnobiologi.



Christer Boëthius ställde en fråga om lundens plats i kulturlandskapet förra numret. I detta nummer av LOMMEN får han svar. Men Christer är på bettet och är redan beredd med **nya spörsmål**:

1. Hur spreds frön i det förindustriella jordbruket? Jag har märkt hur jag oavsiktligt sprider frö när jag t ex hanterar mitt ängshö. Har någon funderat på hur många moment det finns i ett ålderdomligt jordbruk där frö kan spridas? Hur stor var spridningsraden för en höskallra eller en granspira på ett normalt jordbruk under t ex en bondegeneration?
2. I vilken omfattning lät man områden "gro igen" för att senare öppnas upp igen? Var det bara svedjor som hade detta förlopp? Jag saknar i dagens landskapsvård den dynamik jag tror fanns både inom och mellan äng och hage. Fanns det inte också en skillnad mellan olika bönders sätt att sköta sina marker?

Är *Carl-Johan Lidén* och *Gunnar Rosquist* med kollegor på Jordbruksverket i Sverige beredda att anta utmaningen och ge ett svar? Eller har *Johan Kielland-Lund* på Ås i Norge ett besked? Eller manne *Yrjö Vasari* i Helsingfors? Alla som svarar får ett exemplar av *Christers Ängsdagbok 1997!* En underbar läsning.

På sätt och vis berör Åke Carlsson första frågan i sin artikel vars rubrik också är en fråga: Varför skola runnor glida? Apropå den andra drar redaktören sig till minnes en illustration han gjorde till boken *Den otröstliga ögontrösten*, RfH 1987 (tyvärr felaktig i första upplagan 1985).



Till teckningen berättas om viktig vikingatida färdled från södra Småland över Högsbyåsen till Västergötland och vidare mot Norge. Drakblomman har sin nordiska utbredning efter leden och är även spridd längs denna på andra sidan Östersjön. Frågan är varför? Ett lustigt sammanträffande är att strimsporren långt senare sprits i Sverige efter samma led. Strimsporren kom med tåget och lever nu kvar som ett minne av Kalmar - Berga järnväg.

Inom ramen för de skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden som Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien publicerar har en mycket givande sammanställning av den nordiska forskningen beträffande Lövtäkt och skottskogsbruk gjorts av Håkan Slotte vid Ultuna och Hans Göransson från Lund. Huvuddelen av författarna är medlemmar i förbundet. Vi känner väl igen namn som Mårten Aronsson, Ingvi Austad, Claes Bergendorff, Åke Carlsson, Urban Emanuelsson, Leif Hauge, Carl-Adam Hægström, Håkan Slotte och Eiler Worsøe. Det finns alltså goda skäl för LOMMEN att publicera den sammanfattning Olle Berglund gjort av det omfattande verket: två band på tillsammans 460 sidor. Senare flyter den även in i Skogshistorisk Tidskrift.

Det är en bred kunskap som presenteras. Vi vet dock att det finns otaliga lokala variationer och traditioner kring vad som är det rätta sättet att samla löv. Vi väddar därför till alla, som drar sig till minnes något nytt eller annorlunda, att berätta detta för oss. Det är etnobiologi.

Den gamle mästerlöparen Gunder Hägg har i något memoarsammanhang berättat om hur han i sin oförvillade ungdom hamnade på en restaurang i storstaden. Osäkert studerade han matsedeln men tyckte att **potatispuré** lät gott och var överkomligt i pris. Döm om hans besvikelse när det visade sig vara - **pärstampa!** Det jämtländska idiomet hade inte nått den stora staden. Ett etnobiologiskt exempel förmedlat av Kerstin Pettersson. Hon spinner vidare på **pärer** och **plugg** i en intressant artikel. Som varande västgöte har redaktören censurerat ett ord. Det må bli en affär mellan Kerstin och honom.

Användningen av växter och djur för att tillgodose våra mänskliga behov är etnobiologi. Linné var Sveriges förste etnobiolog. Hans arbete blev emellertid aldrig avslutat.



För flera år sedan träffade jag Ylva Eklund i samband med ett jobb. En underbart levande, generös människa och tecknare. Hon hade så friska ögon. Hon kunde landskapet och var förtjusad av Linné. Jag tror han ville ses så som hon såg honom. Ylva har gjort omslagsteckningen.



Nu lever Ylva, liksom Linné, i våra minnen, men länge.

Ett minnets landskap, en husmannsplass, tar Mats Nettelbladt oss med till ute på Dyrøya. Ett annat, ett försvarsvärk, förmedlar Bjørn Petersen till oss. Dyrøya är äkta. Försvarverket ska genopprettas; "återskapas" är det (hemska) svenska ordet. Bjørn talar om ett postmodernt sätt att angripa problemet. Postmodernt, därför att rekonstruktionen sker genom ett val, utan förpliktelser, av de kulturhistoriska drag, som för tillfället är mest passande. Äktheten syns betydelslös.

Ämnet är väldigt spännande och alldeles för aktuellt.

Till sist kan redaktören konstatera att styrelsen har bearbetat förbundets handlingsprogram, precis som det bestämdes vid årsmötet 1997. Några finjusteringar lär återstå. Det tål dock att ses i LOMMEN redan nu.

Begrunda! Slutdokumentet, som är i olika språkversioner, finns till årsmötet.



Urhalge från 1985

Handlingsprogram 1998-2005



NORDISKA FÖRBUNDET FÖR KULTURLANDSKAP

Förbundet för Dig...

Hva Nordisk forbund for kulturlandskap (NFFK) er!

Forbundet ble grunnlagt i 1986, og har 450 medlemmer fordelt i de nordiske landene. Det arbeider for at mangfoldet og funksjoner i våre rikt sammensatte kulturlandskap i Norden skal ivaretas.

Alt landskap er eller har vært mer eller mindre kulturpåvirket i alle de nordiske landene. Også i det vi ofte oppfatter som "uberørte" naturlandskap er kulturpåvirkningen betydelig. Forbundet er opptatt av sammenhengene mellom natur og kultur i landskapet, og arbeider for økt kunnskap og forståelse for disse.

Fordi landskapet avspeiler vår virksomhet gjennom tidene og inneholder spor av denne fra ulike tidsepoker, utgjør det en svært viktig kunnskapskilde til våre nordiske lands kultur- og naturhistorie. De nordiske bygdene er et resultat av opptil tusenårig høstings- og dyrkingsaktivitet, og annen ressursutnyttelse. Hver sin trakt har sin egen og skiftende historie. Dagens samfunn, med sin storskalatenking og sine effektivitetskrav, enten det gjelder primærnæringer, kommunikasjoner, bebyggelse eller råstoffutnyttelse, er i ferd med å radere ut restene av eldre kulturlandskap.

Øyeblikkelige, omfattende og felles-nordiske tiltak er nødvendige om den kulturarv som ligger i landskapet vårt skal kunne reddes. Formidling av kunnskap om hvordan aktiv, moderne bruk, i større grad kan ivareta historiske, økologiske/biologiske og estetiske kvaliteter, enn det som er tilfelle i dag, står sentralt for NFFK.

1. Hva forbundets mål er!

Målet er å fremme og formidle et helhetssyn på kulturlandskapet som grunnlag for drift, bruk, forvaltning og utvikling i de nordiske landene, slik at verdiene i landskapet ivaretas. Helhetssynet omfatter kulturhistoriske, naturhistoriske, økologiske/biologiske, estetiske og immaterielle verdier.

2. Hva de viktigste utfordringer er!

De nordiske landene har hatt mange positive trekk når det gjelder ivaretaking og utvikling av verdifulle kulturlandskap, men fremdeles må det konstateres at kulturlandskapet står overfor flere trusler.

Det nordiske samarbeidet er styrket gjennom Nordisk Ministerråds satsning på "Kulturmiljø i landskapet", handlingsplan for den tredje dimensjon i det nordiske miljøsamarbeidet. NFFK ønsker å være en pådriver for at denne planen blir fulgt opp av de enkelte lands regjeringer.

Økt samarbeid og utveksling av kunnskap mellom de nordiske landene er nødvendig. En sentral utfordring for NFFK er også å fungere som formidler av kunnskap mellom ulike interessegrupper, som f.eks. mellom bønder/brukere og forvaltere/forskere mv.

Videre ser NFFK det nødvendig med utvikling av en felles nomenklatur og forståelse av begrep på kulturlandskap i Norden.

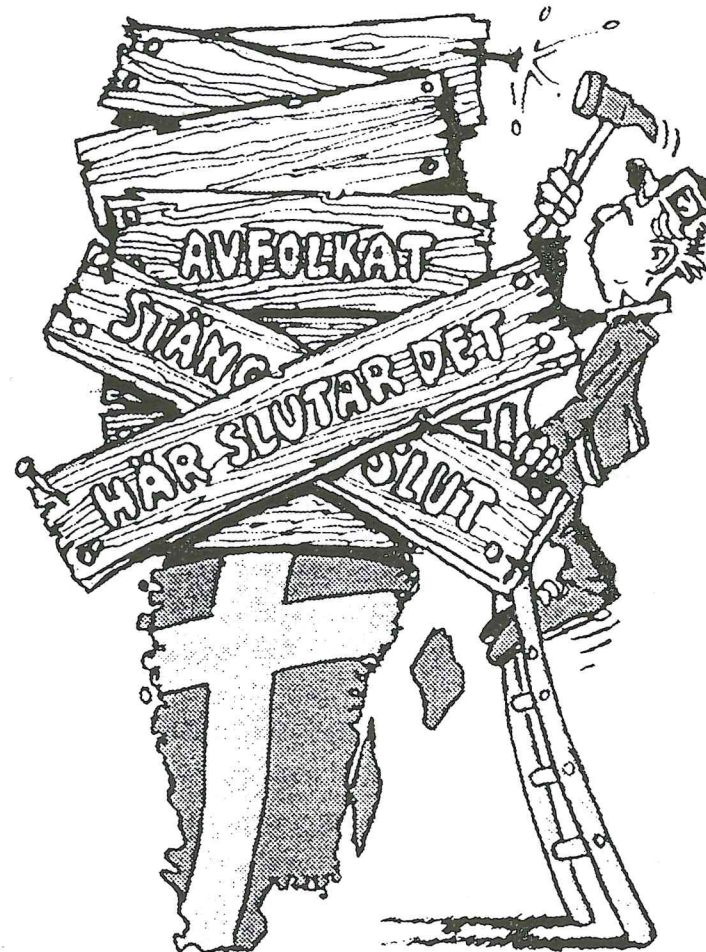
Følgende spørsmål og tema er aktuelle:

Danmark: Integrering av de kulturhistoriske verdier i arealplanleggingen er nødvendig. Tiltak må igangsettes for å oppnå at disse også blir tilfredsstillende implementert. En annen aktuell sak er de mange juletretilplantinger, som skjer som marginalisering av åkerjorden. Disse er en økende trussel mot landskapets verdier.

Finland: Gamle trädgårdar (hager) og parker synes lite verdisatt som en viktig del av landets kulturarv. En oversikt trengs over gårder med verdifulle trädgårdar og parker. Det er nødvendig med økonomisk tilskudd til å opprettholde eller restaurere dem.

Norge: Norge har fremdeles restarealer med gamle slåtte- og beitemarker som drives etter gamle driftsformer. Disse er svært truet, og det er antagelig bare et tidsspørsmål når både arealene og kunnskapen om deres drift er borte. Informasjon om dette til alle er slet nødvendig. Det meste av dette arealet må sikres for fremtiden.

Sverige: To områder skal prioriteres. Det er nødvendig med fokusering på industrilandskap og den kulturarv disse utgjør. I dag savnes generelle muligheter til å ta vare på og klokt gjenbruke disse kulturmiljøene. Videre skal særlig oppmerksomhet festes ved effektene av EUs miljøstøtte i jordbruket. Ekstra viktig i denne sammenhengen er de svakheter støtteordningene utgjør for forholdene i Norrland.



Bildcitat: ATL/R. Rodhammar

3. Strategi

- NFFK vil nå sine mål gjennom påvirkning og bevisstgjøring av opinion, næringsliv, natur- og kulturforvaltning, andre offentlige myndigheter og sektorer på ulike nivå, samt ulike læreinstusjoner, organisasjoner og enkeltmennesker, gjennom: informasjonsarbeid, seminarer, kursvirksomhet, høringsuttalelser, deltakelse i komiteer, utredningsgrupper og i offentlig debatt mv.
- NFFK vil støtte andre som driver tilsvarende arbeid og søke samarbeid med disse.
- NFFK vil arbeide for å nå målene gjennom å øke det lokale og regionale engasjement.
- NFFK vil styrke rollen som nettverksbygger mellom ulike interessegrupper og mennesker i og mellom de nordiske landene.
- NFFK vil styrke, delta i og initiere tilsvarende arbeid som NFFK står for i hele Norden og de baltiske land.
- NFFK vil delta i og øke det europeiske samarbeidet med tanke på å fremme ordninger slik at verdiene i landskapet tas hensyn til.

4. Oppgaver

- Arrangere årsmøter med aktuelle seminarier og ekskursjoner.
- Ta initiativ til andre konferanser, seminarer og møter.
- Styrke forbundets arbeid på Island.
- Søke og øke samarbeidet med jordbruksorganisasjoner.
- Bidra til at innsatsen for ivaretaking preges av langsiktig tenking og helhetssyn.
- Drive aktiv medlemsverving, særlig blant ansatte i landskapsforvaltning og bønder/brukere.
- Være orientert om hva skjer i Europarådet og EU med relevans for kulturlandskap.
- Følge opp og stimulere ivaretaking av hager, parker og kirkegårder samt marginaljordbruk.
- Følge opp og stimulere ivaretaking av kulturmiljøhelheter.
- Følge opp og stimulere ivaretaking av eldre kulturplanter og gamle husdyrraser kombinert med gamle kulturmarkstyper.
- Arbeide for verneformer som sikrer at verdiene i kulturlandskapet gis status på lik linje med den vernestatus som nasjonalparker og landskapsverneområder gir naturverdiene.

5. Prioriteringer

- Medlemsverving gjennomføres.
- Informasjonsbrosjyre om NFFK og handlingsprogram utarbeides.
- Årsmøte 1998 med seminar og ekskursjon om seterdrift i Sverige.
- Årsmøte 1999 med seminar og ekskursjon om skærgården i Finland.
- Årsmøte 2000 med seminar og ekskursjon om en landsby i Norge.
- Være orientert om hva som skjer i EU og Europarådet med relevans for kulturlandskap.
- Styrke forbundsarbeid på Island.
- Initiere arbeid mot juletretilplantinger i Danmark.
- Ta opp ivaretaking av trädgårdar og parker i Finland.
- Arbeid med industrilandskap initieres i Sverige.
- Informasjon angående slåtte- og beitemarker gis i Norge.

6. Organisering

Styret består i dag av formann og to medlemmer fra hvert Danmark, Finland, Norge og Sverige. Styret ivaretar organisasjonen, organiserer årsmøter, andre tiltak og sørger for utgivelse av forbundets medlemsblad Lommen og publikasjonen Nordisk Bygd, samt andre rapporter og informasjon fra møter, seminarier/konferanser m.v.

Eiler Worsøe *Lund for Lund*

Provokert så stærkt er jeg næsten nødt til at svare på, hvad jeg tror eller ved, at en lund er. Når man slår op i Den Store Danske Encyklopædiske Håndbog, får man vide, at lund kommer af oldnordisk lundr, som betyder lille skov både i Norge, Sverige og Danmark.

Artikelforfatteren mener, at her måske foreligger en aflydsform til land, der har at gøre med frit land og hede, og som over indhegnet land er blevet til lund. Spørgeren har selv fundet ud af, at det hed lundur på islandsk/oldnordisk, og at ordet indgår i gamle stednavne. Han har også bemærket, at lund anvendes som betegnelse for en naturtype.

Lund i vikingetid

Andre har før spørgeren spekuleret over det samme. Stednavneforskeren Kr. Hald (1965) finder den ældste anvendelse af lund i forbindelse med gudenavne. Navne, der ender på -lund, anser Hald for at gå tilbage til vikingetid, idet danske navne med dette efterled er ret udbredte i Danelagen. Han nævner derefter en række eksempler. På den tid var navnet levende og aktuelt i navngivningen.

Navnet findes en del steder i Danmark, men det er ikke almindeligt i alle egne. Hald kender det som hyppigt fra gamle skovegne, for eksempel fra Sydslesvig. Halts bemærkninger må man tage til efterretning. De er gode at bygge videre på.

I Danmark har vi, når man ser bort fra runestenene, ingen skriftlige kilder tidligere end middelalder. Den ældst kendte brug af -lund i skrevne stednavne hører hjemme flere hundrede år efter, at navngivningen havde fundet sted. Derfor er det ikke muligt at fastslå, hvilken egenskab ved et sted, der engang affødte et navn med -lund. Alligevel kan man nok skyde sig lidt ind på det.

Her, vor jeg bor, findes en lokalitet, som hedder Lundberg - berg er det samme som bjerg. Det er et bakke-
drag med mindre skov, hvor der siden 1820 har ligget en gård, der opstod ved deling af en større gård. Før den tid var der ingen bebyggelse. Gården hedder naturligtvis Lundberggård. Det er klart, at en skov, der er begrænset til en bakke, er en lille skov, såfremt den da ikke ligger i sammenhæng med større skovarealer. Det kunne Lundbergskoven ikke komme til på grund af de omgivende moser og høenge. Dens navn har været det mest nærliggende.

Lund - en lille skov

Det har været praktisk at have stednavne, så kunne man bedre tale om stederne. Der har sikkert også været delnavne i de større skove. De har været noget med -skov og ikke med -lund, De findes her og der endnu. Navn med -lund er

det blevet til, når man havde en lille skov eller måske flere, der lå uden for sammenhæng med de større skove. Her har det været nødvendigt med stednavne, og navne med lund faldt naturlige.

Små skoves forekomst må hænge sammen med opsplitning af større skove, de må være led i skovrydning eller måske i tilgroning. Der, hvor der er afkastet navne med -lund, må man tro, at navngivningen har fundet sted, mens lund-navnene var levende i navngivningen.

Lund og tidligere skov

Engang var Danmark et skovland. Siden bondestenalder svandt det i skovene snart her, snart der. De små skove må antages at have ligget i ødelæggelseszonen i videste forstand. Hvor var det så, man havde ryddet skove i vikingetiden? Hvor var det, man havde splittet skoven op i små skove, som man havde brug for at navngive?

Formentlig var skovrydning vidt fremskredet vest for isens hovedstilsandslinje ned gennem Jylland i vikingetiden, idet heder havde været udbredte her siden jernalderen. Rester af gamle overskove, skove af bøg og eg, fandtes endnu i 1683 til lidt vest og syd for israndlinjen. Netop i disse egne findes mange navne med -lund, man finder dem let på et kort i større målestok. Vesterlund har ligget vest for en by - engang. Hjøllund har været brugt til at slå hø i Enrico Dalgas, plantnigssagens mand hen i 1800-talet, ledte efter navne med -lund for at dokumentere tidligere skove.

Hvorfor er der så i de samme egne i nutiden skove, der benævnes krat? Egekrat er det i hovedsagen. Det er naturligvis fordi krattene er rester af større skove, som har eksisteret efter vikingetid. Det er i hvert fald Dalgas bud og for øvrigt også mit. Tidligere skove, der i lang tid kun havde været usynlige, små buske i lyngen, vvoxede ved græsningsfred op til en slags skov igen. De blev så i analogi med skovresterne også betegnet krat. Lund blev ikke brugt til navngivning mere, for navnet var forlængst dødt blandt bønderne og dermed uanvendeligt.

Når gårde efter udskiftningen af jordfælleskabet i perioden omkring 1800 flyttede ud af byerne, fik de ofte navn efter en af lundene. Det har sikkert været mest behageligt at slå sig ned ved en lund, og måske kunne man slå hø i den her lige ved det nye hjem. Og så kom gårdene til at hedde Duelund og Frydenlund og Egelund - for man havde også lunde med eg uden at det derfor var egekrat.

De herligste lunde

Det var ikke alene Linné, der talte om de herligste lunde. Lund har altid lydt af noget frodigt. Det gør det også i nutiden, hvor man kan bruge et hvilket som helst navn til sin ejendom. Så kommer lund igen ind i billedet - også som



Det forminnesrika Torslunda vid Tämnrån, Uppland.
Teckning av Olof Thunman 1934.

betegnelse for en vegetationstype. Det skulle være sært, om ikke danske løvenge, da de var i brug, på steder blev omtalt som lunde. Det er der dog ingen belæg for.

Egnen ved Slagelse ligger i overgangen mellem de skovrige egne i Sydsjælland og de siden meget gammel tid skovløse egne i Vestsjælland. Mon ikke skovrydningen lidt syd for Slagelse netop havde efterladt en vidunderlig smuk egn med småskove mellem høje bakker, hvor den hvide, romanske kirke lyste op blandt træerne. Og mon så ikke de misundelige vestsjællændere, der forlængst havde ødelagt deres egen skov, kaldte landsbyen Lund for Lund?

Litteratur: Hald, K., 1965: *Vore stednavne*. -København



Lund, men vad är tora?

Olof Thunman var som flitigast under 1900-talets första decennier. Han är en av de främsta skildrarna av det äldre uppländska landskapet. Notera ängsladorna vid den över-svåmmade maden vid "Torslunden" och byn i fonden där marken blir fast, på bilden ovan. Tuschteckningarna, i hans karaktäristiska stil, är omistliga dokument. Ofta försåg han dem med egna texter men helst slog han sällskap med någon av Uppsalas lärde.

Bilden nedan är från Toran vid Hammarskog i Dalby socken. Till den för Oskar Lundberg i Upsala Nya Tidning, år 1924, ett intressant resonemang om betydelsen. Är det en brant som skiljer inägor från utmark? Vilket ursprung och vilken utbredning har ordet?

Kelvin Ekeland

Ingen skall tro på lund!

Upplandslagen finns i fem medeltida handskrifter. Samtliga är från tidigt 1300-tal. Lagen stadfästes av kung Birger Magnusson 1296. Den var en sammanställning av lagar som fanns kringsspridda i flera olika samlingar ("i dperä laghum sum ströningium haffdpus i flerum flokkum"). Troligen åsyftas de gamla folklandens lagar, som i sin tur byggde på lagtexter av Viger den vise, "hedning i hednisk tid". Nytt i Upplandslagen var vad som gällde "kristenrätt och kyrkolag".

Kyrkobalkens första flock inleds med en trosförklaring vars andra mening lyder: "Ingen skall blota åt avgudar, och ingen skall tro på lund eller på stenar." Liknande formuleringar återfinns i Gutalagen och Gulatings Kristenrätt.

I förklaringen till Upplandslagen, som Åke Holmbäck och Elias Wessén gjort, kan man läsa: "Blota", fsv blota, offra, genom offer dyrka (om hedniska offer). "Lund" avser här en helig lund, en offerlund. En sådan fanns exempelvis vid Gamla Uppsala och beskrives utförligt av Adam av Bremen. Om hedniska offerlunder vittna också vissa ortnamn, såsom Torslunda, Frölunda, Närlunda. "Stenar" äro offerstenar, altaren, "harg".

Gamla Uppsalas heliga lund

Oskar Montelius (*Sveriges historia 1877*) har återgett mästern Adams text. Av vad som rör lunden vid Gamla Uppsala citeras, "- - - nära templet stod ett mycket stort träd, med vitt utsträckta grenar, ständigt grönt, både vinter och sommar; av vad art det är, vet ingen. Där finns också en källa, där hedningarnas offer vanligen förrättas och vari en levande människa plägar nedsänkas. Varder hon ej mera synlig, så är folkets önskan uppfylld. - - - Vart nionde år plägar dessutom i Uppsala feras en offerfest, gemensam för alla Sveriges landskap. - - - Kropparna upphängas i en lund nära gudahuset, och denna lund är ock så helig i hedningarnas ögon, att varje träd i denna anses vara gudomligt på grund av de offerades död eller blod."

Montelius berättar vidare att sådana "hov" fanns på många andra platser. Hus för tjänster åt gudarna var inte så vanliga utan oftast skedde gudstjänsten vid en helig källa eller i en helig lund.

Sernanders botaniska begrepp

En annan infallsvinkel på begreppet lund ger Rutger Sernander, professor i växtbiologi i Uppsala 1908-31. Han ägnade en stor del av sin tid åt de skandinaviska växtsamhällena. Han var en pionjär i mycket och besatt en oerhört bred kunskap. Ska han klandras så är det väl för den stora förvirring han åstadkommit genom att använda det gamla bondesamhällets benämningar på olika markslag i en vetenskaplig systematik. Från början visste han väl inte bättre utan trodde att de landskap han skådade under sina

resor var en ursprunglig natur, låt vara något pinad av böndernas mödor. Sin uppfattning byggde han också på verk av auktoriteter som svenskarna Göran Wahlenberg och Hampus von Post, dansken Chr. Vaupell och finnarna Ragnar Huldt och J P Norlin. När han under senare år insåg odlingens betydelse var det för sent att vända skutan.

I en uppsats från år 1900 skriver Sernander om lundar. "Gemensamt för lundarna är deras blandade trädbestånd, där utom några av de [ädlä lövträden - ek, ask, lind, alm och lönn -] även björk, asp, al, sälk osv ingå, samt den mängd buskslag, som trivas i deras skugga. Markbetyckningen kan däremot vara ganska olikartad, närmast beroende på graden av den beskuggning, av vilken den drabbas. De två huvudtyperna kalla vi lövängar och lunddälder.

I lövängarna, av vilka vissa former kallas lundbackar, stå träd och buskar i grupper; mellan dessa grupper utbreda sig blomsterprydda gräsmattor, och det hela gör intryck av en vacker park i fri engelsk stil. Lövängarna äro ytterst rika på arter. - - -

Men om också lövängen står högt i anseende bland våra bönder, behandla de densamma icke alltid med motsvarande pietet. De ädlä lövträdens virke är som bekant dyrbart och användes till alla möjliga ändamål, från räfsplinnar och liebrynen till plankorna i vår gamla flottas stoltaste fregatter - - - askens och almens löv är ett gott vinterfoder, vars vinnande genom 'klappning' framkallat de stympade trädformer, som vanpryda - - - ängarna.

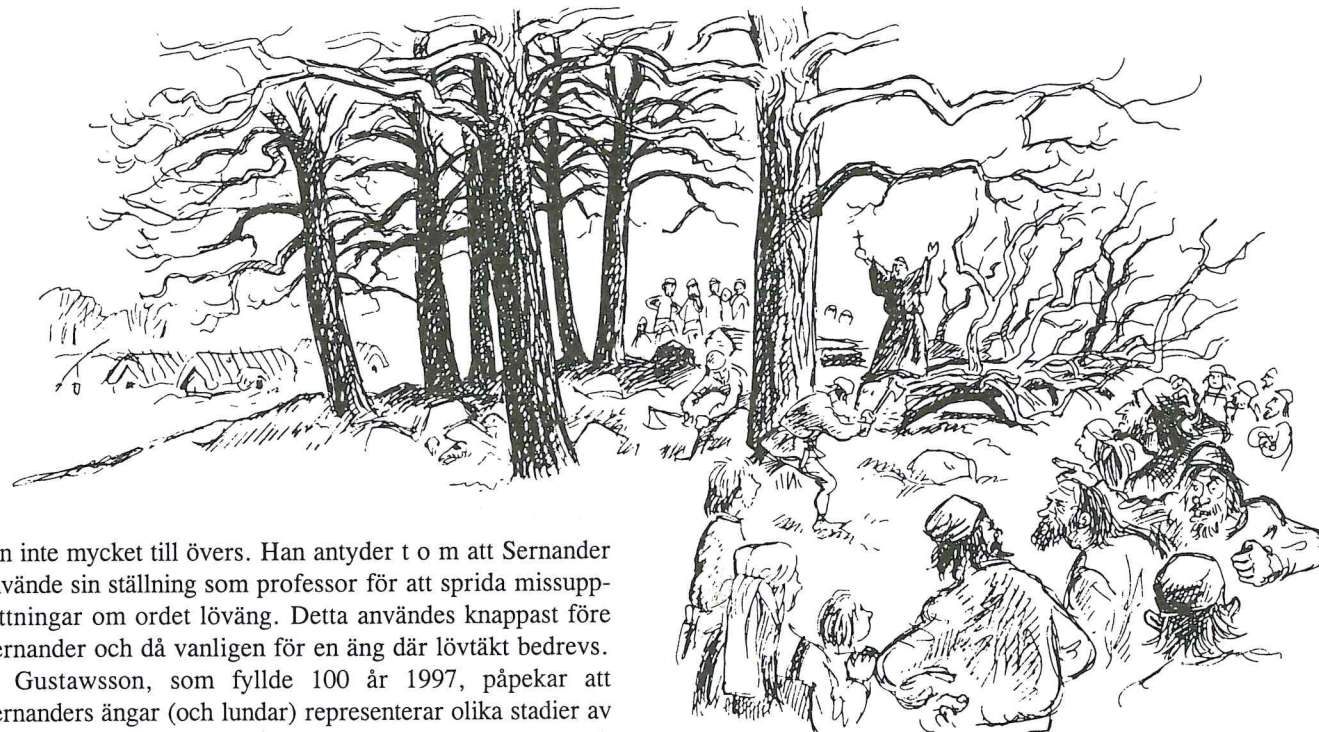
Genom för långt driven exploatering av trädbeståndet i lövängarna ha också en mängd av dessa förstörts och blivit ersatta av triviala hagmarker och blandskogar. - - -

Den blomsterrikedom, som utmärker ek- och bokregionens lundar, återfinner man norrut i lunddälderna, en över hela Skandinavien utbredd växtformation, men som norr om Dalälven når sin kraftigaste utbildning. I dalgångar och älvdalar på forsstränder och bergslutningar och annorstädes, där en jämn fuktighet underhålls av källsprång eller sipprande grundvatten, finner man här detta intressanta växtsamhälle. - - -

Nära besläktade med lunddälderna äro strandsnåren. De bilda den bekanta smala lövskogsremsa, vilken som en kuliss kransar våra sjöar och åar strax ovan det normala högvattenståndet."

Böndernas lundar och lövängar

I sin bok Ängen och hagen, 1976, skriver K A Gustawsson, svensk landskapsvårds nestor, att ängen var slättermark. "Ängen hade även lokala namn t ex sloge, sloghage, slogäng, slätteräng, täkt, vång, rödsla eller hårdvall och stundom även lund. I vissa dialekter kallades ängen för änge eller änji." För Sernanders nomenklatur har Gustaws-



Teckning: Nils Forshed i Träd och människor 1977.

son inte mycket till övers. Han antyder t o m att Sernander använde sin ställning som professor för att sprida missuppfattningar om ordet löväng. Detta användes knappast före Sernander och då vanligen för en äng där lövtäkt bedrevs.

Gustawsson, som fyllde 100 år 1997, påpekar att Sernanders ängar (och lundar) representerar olika stadier av igenväxning men där lövträd och lövbuskar dominerar och där en relativt artrik växtlighet, särskilt vårväxtlighet, kan finnas. Det är en mark stadd i förvandling. Gustawsson slår fast: "Ordet löväng bör inte användas bl a därför att det är oklart vad som man menar." Kanske borde han också inbegripit lund i sitt resonemang.

Språkforskarens lund

Elof Hellkvist (*Svensk etymologisk ordbok, 3:e uppl 1970*) säger att lund är ett speciellt nordiskt ord av ovisst ursprung. Han noterar att somliga ser det som en avljudsform till linda och land. Linda är då det speciella svenska ord som används för en åker i träde. Land är det allmänna nordeuropeiska ord som används för ett avgränsat landområde (oavsett det rör sig om en nation eller en trädgårdstappa).

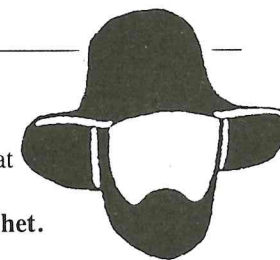
Man kan spekulera i om inte just avgränsning och tillhörighet är gemensamma nämnare för de aktuella orden. Då får man också med andra avljudsformer som lån(a), lön(a), län(a) och länd(a) som på olika sätt betecknar ägande och tillhörighet. Ordet lana ger en koppling mellan det avgränsade (byggda) rummet och den avgränsade anlagda vägen (jfr engelska lane). Lund skulle då med en våghalsig gissning ursprungligen vara en (liten) skog avsatt enbart för gudarnas dyrkan, vilken senare fick eget gudomligt värde.

Vad blev det av lunden?

Efter Nordens anslutning till kristenheten kom lundbegreppet att bli mera världsligt och lunden en naturlig del i jordbrukets ekonomiska system i form av fodermark. Förmodligen oftast som äng. Gamla seder levde kvar i form av skördefester, gökottor, midsommarfirande och annat.

GräsRoothen

En färgstark profil i NFfK har bildat eget bolag. Profilen för det är natur och agrarhistorisk verksamhet.



Med mer än 35 års erfarenhet som anställd anser Leif Rooth, S-640 25 JULITA (tel & fax +46 (0)150-923 33), sig nu mogen att bjuda ut sina kunskaper i hela Norden.

Praktiskt vårdarbete vill han helst göra mer lokalt. Det kan gälla sådant som hästkörning med traditionella, skonsamma redskap, hägna med gammaldags gärdsgård och utföra olika landskapsvårdsarbeten. När det gäller att hålla kurser, göra vårdplaner, delta i kulturda-
gar är det mera flexibelt. Nu är arbete i Norge aktuellt.

Kelvin Ekeland

Odens öga mot forntiden

"Fönstret mot högarna är en stor pupill, som blickar ut och tar in forntiden", filosoferar arkitekten Carl Nyrén. Den elliptiska byggnaden vill han vi ska uppfatta som ögat.

Carl Nyrén ska utforma det museum, som i år börjar byggas vid Gamla Uppsalas kungshögar, en av Nordens mest intressanta historiska platser. Dåvarande riksantikvarien Margareta Biörnstad gav honom 1994 uppdraget, att rita ett museum, "som kunde öppna besökarnas ögon" inför det svårtolkade riksmonumentet. För att fornminnet ska framhävas och högarna komma till sin rätt ska hus rivas och träd avverkas. För att något blidka den lokala opinion, som är emot rivningarna, bevaras några hus genom att flyttas till annan plats.

Ynglingaättens minnesmärken

Det har varit många turer runt bygget och idéerna kring levandegörandet av Gamla Uppsalas historia. Författaren H C Andersen berättar i *Resa i Sverige* hur han 1849 mötte Odens, Tors och Fröjs gravar. "Den gamla gumman ifrån gården strax intill högen bringar oss det med mjöd fyllda, silverbeslagna hornet, en gåva av Carl Johan. Vandrarne tömmer hornet för forntida minnen, för Sverige och för hjärtats beständiga tanke - - - Genom den djupa gången, grävd djupt härin i högen, kommer vi till askurnorna som gömmer Ynglingaättens ben, stoftet av konungar, jordens gudar. Den gamla bondhustrun har tänt halvt hundra vaxljus och ställt dem i rad i den eljes nattsvarta, stenlagda gången; här strålar så festligt in över de askbrända, förkolnade benen av Forntids Mäktige. Och vad är de vordne? Du jordens makt och härlighet, du jordens eftermäle - stoft, stoft, som skönhetens ros lagd i den mörka jorden, där inga ljus tändas! Minnena blir ett namn bara, namnet blott en klang - - -!"

Minnets tempel och Livets lund

En annan kulturell gigant, konstnären Carl Larsson, hade sin vision av hur platsens historiska minnen skulle befästas. Han såg ett svenskt pantheon, en folkets helgedom. För nittio år sedan skrev han: "Helig är hvarje graf. Vid den får endast kärlek röra, där rista runa, och där ansa blomster - - - Så föll mig den tanke in - - - här har det gamla templet legat, templet, som, enligt Adam af Bremen, var helt och hållet förgyllt och hvarinom Frös och Tors bilder stodo uppställda. Utanför var den heliga lunden. Hit samlades hela norden - - - För mig, och förmodligen också för dig, är denna ort fortfarande helig."

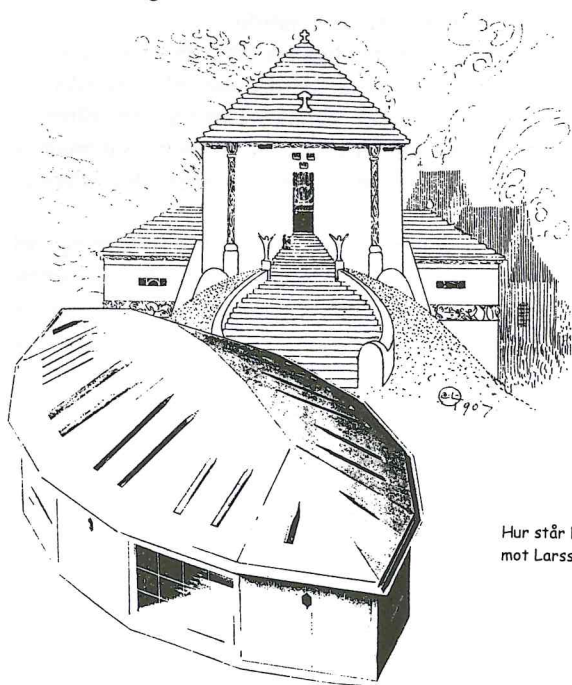
Carl Larsson ville bygga Minnets tempel vid Gamla Uppsala och återuppväcka lunden, som skulle heta Livets lund. Han illustrerade sin artikel med skisser av templets exteriör och interiör. Han tyckte att Fogelbergs tre väldiga

marmorstoder, Odin, Tor och Balder (nu i Historiska museets dunkel) där skulle komma till sin rätt. Balder vänligt välkomnande med utbredda armar medan Odin och Tor förkroppsligar visdomen och kraften. "Mitt i salen den korsfästes bild - - - och - - - De härliga resterna från Vendelgrafvarna, där endast hjälmen - något af det skönaste jag vet i världen, - antagligen en forntida konungs, - kommer oss att tro på vår ras' ursprungliga ädelhet och höghet."

Vad når Nyrén?

Andersens verklighetsbeskrivning och Larssons fantasi kan te sig makabra, men också rörande och fascinerande. Kan någonsin Nyrén nå dit i levandegörande och stämningskapande, som Andersens gamla gumma kom med sitt mjödhorn och sina vaxljus? Och vill vi inte egentligen se Fogelbergs mäktiga asagudar i mötet med vite Krist då vi kommer till Uppsalas nya kulthus?

Är inte Nyréns hus också makabert - livlöst? Hur kommer man att uppfatta det ifrån kungshögarna? Detta ensamma Odensöga, stirrande mot de dödas boningar; den nakna ögongloben med sin tomma pupill och takfönstrens stela ådror. Nyrén säger: "Vi vill skapa ett sakral rum, en kultplats där vi dyrkar vår historia. En världslig motsvarighet till den andliga kyrkan." Bär inte också Nyréns ord en död efterklang av Carl Larssons?

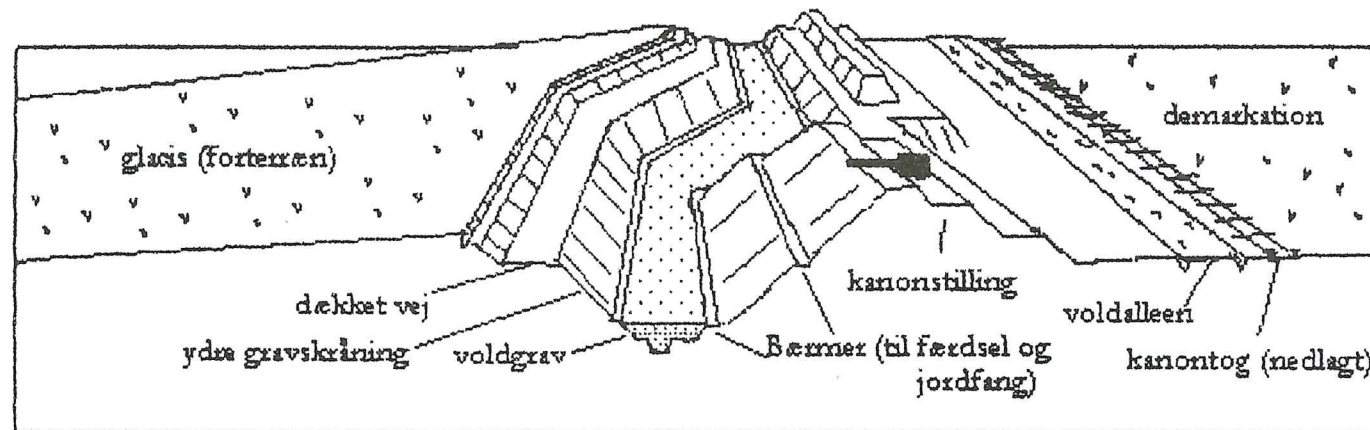


Hur står Nyrén
mot Larsson?

Uppgifterna om det nya museet och citaten från Carl Nyrén är hämtade ur en artikel av Ann-Louse Wettergren i Riksantikvarieämbetets tidning Tidevarv.

Bjørn Petersen

Den Sommerfeldtske front ved København



Forenklet skitse af kort frontstykke. Uden bevoksning, mod nord. I "knækket" er indbygget en 'Kaponiere' (bunker til at skyde langs ad voldgraven). Fra kanonstilling og kanontog kunne skydes ud foran volden. Mange bygninger og terrænformer er ikke vist: Tunneler, opmarschpladser, broer oma.

Forsvarsværket "Vest-Enceinten" blev oprettet i 1885 ved et kup. Nu genoprettes den måske ved et nyt kup.

Under oprettelsen kunne den have skabt borgerkrig. Også genopretningen kan skabe konflikter. Af anden art, og af andre grunde.

I debatten ses et relativistisk og postmoderne syn på kulturlandskabet. Faglige argumenter bliver relativt vægtløse, hvor beslutningerne træffes. På postmoderne vis vælger man uforpligtende kun de kulturhistoriske træk, der af forskellige ydre grunde passer en.

Unikt historisk landskab

Vestenceinten, Vestvolden eller i daglig tale: Volden, er et unikt forsvarsanlæg af stor historisk og kulturlandskabelig interesse. Et 14 km langt anlæg med bastioner, voldgrav, for-terræn, veje, kanonstillinger, bygninger og andet tilhører, bygget for 100 år siden efter nyudviklede principper som del af byens fremskudte forsvar. (Sammen med et system af forter til søs, og et kanalsystem til at oversvømme lavtliggende områder.)

Overhalet af den militære udvikling (bl a flyvningen) kort efter at den stod færdig. Sat i militært beredskab under 1. verdenskrig, og var måske en af præjernes grunde til at holde sig væk. Nedlagt 1920 og derefter fået lov til at gro til i fred, indtil - på enkelte dele -. Idag. Især de nordlige dele er fra vistnok en gang i 1950'erne blevet omdannet til forstadspark.

Nu er Volden blevet fredet, og man vil til at udføre hvad man kalder naturpleje på den. En kongstanke er at dele af volden skal ryddes for bevoksning, så terrænformerne kan ses. Man kalder det at føre volden tilbage til sit oprindelige udseende.

Konflikt

Under planlægning og anlæg var Københavns Landbefæstning, som den også kaldes, en hovedårsag til spændingerne i provisorietiden, hvor Etatsråd Estrup på diktatorisk vis satte demokratiet ud af kraft, og skydeforeninger landet rundt forberedte sig på opstand.

Anlægsarbejdet - måske Danmarks største nogensinde - lagde i 10 år beslag på ¼ af det samlede statsbudget - uden at yde provinsen direkte militær beskyttelse. Den udbredte utilfredshed undertryktes med provisoriske finanslove og et forhadet landgendærmeri.

Idag hvor der lægges plejeplan for det fredede kulturminde, har Vestvolden ingen militær eller landspolitisk betydning. Men den er slagmark for forskellige landskabs- og natursyn, og har stor rekreativ betydning.

Lokalpolitisk bruges volden i et storstilet beskæftigelsesprojekt, der sigter i 2 retninger:

Dels hvad et grønt vildnis umiddelbart inspirerer til (grøn oprydning, kaldes det). Dels at udvikle voldens turistpotentialer i form af en slags økomuseum.

Men også andre har interesser i anlægget: Som fredet historisk mindesmærke er det i den statslige Skov- og Naturstyrelsens overordnede varetægt, og som grøn kile er der stærke rekreative interesser, både fra lokalbefolkning og forskellige foreningers side. I store træk står fronterne sådan at de der forvalter volden vil at man skal være aktiv: Fælde, synliggøre, rydde op og så videre. Mens de der reelt bruger den, overvejende vil have den til at udvikle sig stort set uforstyrret.

Desuden vil de fleste biologisk eller rekreativt interesserede gerne have lov at beholde den træbevoksning som har udviklet sig de sidste 60 år, mens de militærhistorisk interesserede ønsker rydning, så man tydeligt kan se terrænformerne.

Med et kulturlandskabeligt fokus ville alle parter interessere kunne tilgodeses i temmelig høj grad, og den kulturhistoriske genopretning kunne få en høj faglig og turistmæssig kvalitet.

Kulturlandskabet i forstæderne

Oprindelig lå volden frit i agerlandet, med et bredt glacis og fortærræn på fjendesiden i vest, og en demarkationszone mod København i øst.

I dag er byen vokset helt ud forbi volden, med parcelhuse, fodboldbaner, boligblokke, industrikvarterer og forskellig infrastruktur. En motorringvej går tæt langs volden på en del af glaciset. (Projekteret og igangsat af den tyske besættelseshær under 2. verdenskrig; genoptaget og færdiggjort omkring 1970.) Volden ligger som en smal strimmel natur / forvildet halvkultur i forstæderne; her og der bag små plantager, havekolonier og andre grønne områder afsondret lidt fra husene, men aldrig fra trafikstøjen.

Langs hele volden løber *Voldalleen*, som er god at gå og cykle ad, og på skrænterne, glaciset og ved voldgraven findes mange små stier til gang og jogging, men mest til børns leg og (ulovlige) fiskeri, og til (også ulovlig) kørsel på mountainbike.

Volden har sit eget dyre-, plante-, og svampeliv, og især er det interessant at opleve en skov næsten helt uden de normale danske skovtræ-arter (bøg, eg, ask, ær, el ... og diverse nåletræer). I stedet er det en speciel blanding der danner skov: de militært plantede træer og buske (og deres afkom) med et tilslag af både vind- og fuglespredte arter, og menneskespredte som har forvildet sig fra omgivende haver. Der findes intet magen til.

For kyndige har volden flere specialiteter: For eksempel vokser flere arter af morkler i den opgravede kalkrige underjord, store krebs lever i voldgraven, og smukke guldsmede flyver over den.

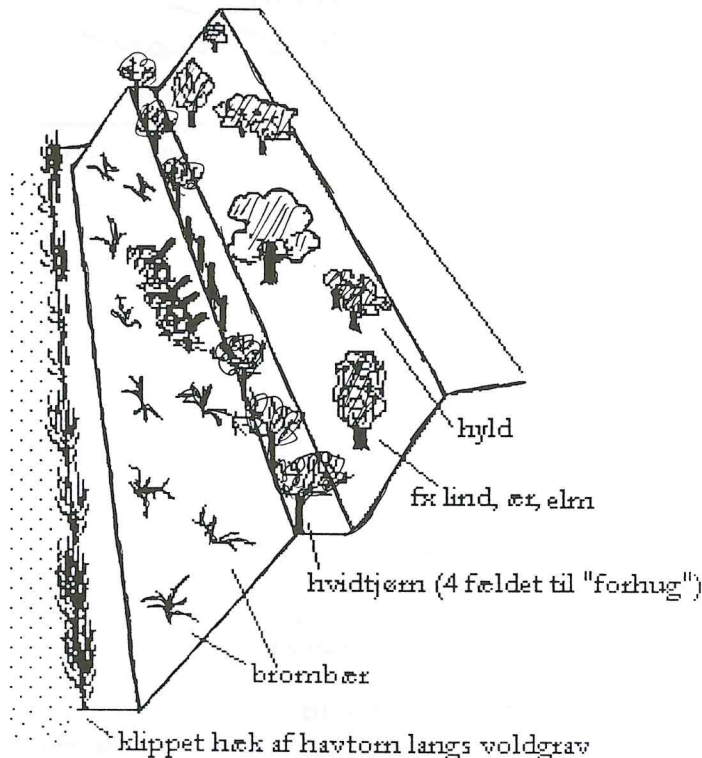
Af særlig *kulturlandskabs*interesse er de mange levende rester af *militær beplantning*; en nøje planlagt del af forsvarsteknikken. Baseret på stikkende *hindringsplanter*, tætlovede *dækningsplanter* og camouflerende *sløringsplanter* plantet og vedligeholdt efter en detaljeret plan som endnu findes.

Enten er denne militære før-pigtråds beplantning opfundet specielt til Vestvolden, eller også er det overset i forsvarshistorien. Jeg har i hvert fald aldrig set noget lignende ved andre forsvarsværker. Under alle omstændigheder er det enestående at man på Vestvolden kan opleve de autentiske forsvarsplanter; en del af dem endda med tydelige spor af beskæring efter Oberstløjtnant Sommerfeldts egen forskrift, under 1. verdenskrigs militære beredskab.

Oplevelsen besværliggøres dog af 2 ting: Tilgroning gør det svært umiddelbart at se hvad der er plantet og hvad selvsået.

Og den *grønne oprydning* har hidtil ikke ænset kulturhistorien, men kritikløst fjernet autentiske bevoksningsrester, og anvendt ikke-skånsomme metoder som ødelægger spor, og vanskeliggør senere retablering. Enten man de ikke vidst nok, eller ikke skønnet at *værdien* af autentiske levende kulturhistoriske minder opvejer *besværet* med at passe på dem.

Samtidig har kulturhistorikerne enten ikke kendt bevoksningshistorien, eller ikke fundet den interessant. I hvert fald har de hovedsagelig beskæftiget sig med *våben, bygninger og terrænformer*. Og de biologisk interesserede har ikke interesseret sig for selve bevoksningshistorien, men mere for de rariteter, den har frembragt.



Forenklet rekonstruktion af beplantningen på vold-skråning og indre gravskråning (øst for graven).

Trærækker til sløring af vold holdes stynt under "ildlinjen". (Bla) svensk rønn (Sorbus), ask (Fraxinus), elm (Ulmus), ær (Acer), pseudoplatanus, lind (Tilia), og måske hestekastanie (Aesculus hippocastaneus).

En række hylde (Sambucus) 4 á 5 fod (1,5 m) under ildlinjen til at sløre den lige kronekant.

Rekonstruktionen er hverken komplet, detaljeret eller kritisk. Der er god mulighed for at gøre værdifulde bevoksningshistoriske opdagelser gennem studier i arkivet og marken.

Kvalitet i landskabspleje

Jeg repræsenterer kulturlandskabet i debatten. Jeg prøver at skabe ørenlyd for at:

- Den vigtigste ledetråd ved landskabs-rekonstruktion er *høj faglig kvalitet*.
- Faglig kvalitet i landskabs-rekonstruktion består først driftsformer som brugtes i den tid, man sigter mod at efterligne.

- Kvalitet indebærer også at man gennemtænker *formidlingen*. Hvad er det folk skal se, eller forstå ved det (gen)skabte landskab? Hvad er det, man vil fortælle, vise og lære dem?

På Volden vil man tilsyneladende gerne bilde folk ind at Vestenceinten var et nøgent, græsklædt voldsystem med solitärtræer på toppen. Den militære beplantning skal skjules. Det er positivt forkert, men det er den historie, man konsekvent vælger at vise - og fortælle i foldre, på skilte og rundvisninger. Om det så er af bekvemmelighedshensyn eller ren og skær lyst til historieforfalskning.

- Man kan skabe en frugtbar balance -eller synergi- mellem rekreative, biologiske, økologiske, museale, beskæftigelsesmæssige, militærhistoriske og andre kulturhistoriske hensyn - både i forhold til ældre og nyere tider.

Man kan bevare så meget autentisk forsvarsbeplantning som muligt, og *genskabe* så meget som praktisk overkommeligt efter de oprindelige forskrifter.

Ved sådan at genskabe *små* arealer med *høj* ægthed og *stor* kulturhistorisk værdi, *stor* fortællerværdi, og *stor* brug af viden og manuelle færdigheder opnår man

1: at større områder friholdes, sådan som voldens *nuværende* brugere ønsker det, og dyre-, plante- og svampelivet har bedst af;

2: deltagerne i *beskæftigelsesprojektet* kan opnå større viden, meningsfylde og arbejdsplads-stolthed, samt flere typer arbejdsopgaver; og

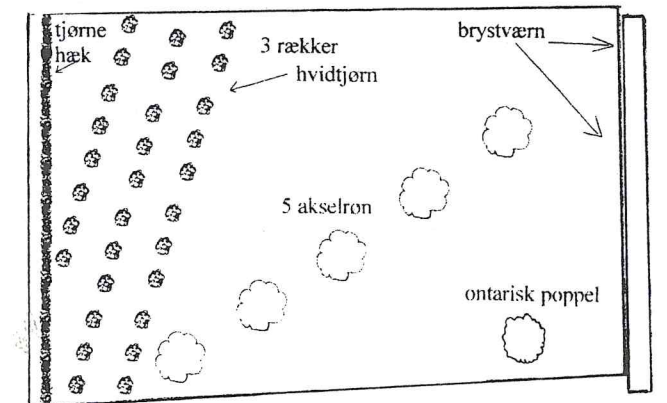
3: der skabes en *førsteklasses* seværdighed, som både kan appellere til et *bredt publikum* og til *fagligt interesserede*.

- Høj underholdningskvalitet (*potentiale for turisme*) kan et arbejdende økomuseum opnå, bl a ved at vise udviklingen gennem en række rekonstruktioner.

Fx

1. Militærlejr anno 1864.
2. Ager anno 1880.
3. Entreprenør-arbejdsplads og voldarbejder-marketenderi anno 1890.
4. Planteskole og pleje af militærbeplantning anno 1895.
5. Militærlejr anno 1905.
6. Militært beredskab anno 1914.
7. Den opgivne vold anno 1920. (En vistnok kort periode blev volden græsset af køer og geder.)
8. Forskellige tilgronings-stadier anni 1920-2000, med vægt på 3 ting: Den oprindelige beplantnings overlevelse og udvikling. Invandring, indslæbning og betydning for diversitet og spredning. Lovlig og ulovlig rekreativ brug gennem tiden (der fortælles mange lokale historier fra folks barndom).
9. Tysk militærforlægning anno 1943.
10. Tysk arbejdslejr anno 1943 visende det tidligste arbejde på motorringvejen.
11. Senfunktionalistisk park anno 1960.
12. "Grøn oprydning" anno 1998.

Jeg siger ikke at disse historier absolut skal fortælles. Men så skal de fravælges ud fra en professionel overvejelse; ikke bare fordi ledelsen ikke orker sætte sig ind i dem og tænke over det. I en postmoderne kultur er det ikke givet at den løsning med størst informationsdybde, værdi og sammenhængskraft vinder fremme. Vi må bare håbe det bedste, og oplyse bedst muligt.



Forenklet plan af beplantning på glacis.

"Bag Tjørnehækken plantes 3 Rækker højtstammede Træer, hvis Kroner i Krigstid benyttes som Forhug, medens de 3 á 4 Fod høje Stubbe anvendes som Pæle i et Staaltraadsnet, der flettes mellem dem." Der bør "hist og her til Maskering af Kaponiererne paa Enceinterne med ulige Mellemrum sættes Trærækker lodrette paa Gravretningen" (dog lidt skrå for at forvirre fjenden). Citater fra Oberstløjtnant Sommerfeldts brev af 14/10 1893.

Til træerækker og trægrupper anvendtes foruden hvidtjørn (Crataegus) især ær (Acer), elm (Ulmus), axelrøn (Sorbus), ontarisk poppel (Populus) og pil (Salix).

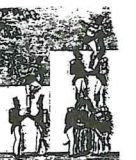
Meget findes endnu, skønt motorvejsbyggeri og tilgroning har sløret billedet.

Magtkamp

Andres holdning kan også rumme værdier. F eks at man skal stræbe mod 1920. Eller 1898. Eller 1914. Værdierne vil komme frem, når man argumenterer for holdningerne, og grundlaget for dem dermed bliver gjort mere klart. Jeg tror nu stadig at en grundig saglig diskussion til sidst vil føre til at man vælger at bruge voldkonstruktøren, Oberstløjtnant Sommerfeldts detaljerede instruks, og gartnerens omhyggelige optegnelser, for det første som hjælp til i detaljer at erkende hvilke træer og buske, der er de autentiske originale; for det andet som grundlag for en førsteklasses rekonstruktion af det rigtige -og unikke- oprindelige landskab.

Men det vil jo vise sig ...

hvis vi får diskussionen



Åke Carlsson

Varför skola runnor glida?

Mårten Sjöbecks tidiga artiklar om det sydsvenska odlingslandskapet fick ett stort genomslag och tycks snabbt kullkastat den bland många biologer och naturskyddare rådande synen på ängen som "ursprunglig" natur. Välkända skribenter som Sten Selander och Carl Fries spred hans rön och tankar till en bred läsekrets. Sjöbecks texter har inte utsatts för en kritisk granskning i någon större utsträckning. Här skall hans syn på trädens och buskarnas funktion i hårdvallsängarna tas upp till skärskådande.

"Buskförtätningar förflyttar sig"

I en uppsats beskriver Sjöbeck (1933) ett växelbruk "där marken nyttjas till produktion växelvis av nyttiga lövträd och gräs". Ängens slätterytor och runnor, eller som Sjöbeck skriver, träd- och buskförtätningar, förflyttar sig successivt över marken. Bonden "tager alltid något mera vid ena sidan, och låter därvid lien föras långt in mellan träd och buskar, varvid deras under sommaren uppkomna skott även nedmejas av lien." Senare avverkas denna remsa av runnan i samband med lövtäkt eller vid anskaffning av gagnvirke. På den andra sidan "lägger man märke till huru träd och buskar år efter år tillåtas successivt erövra slättermarken".

Trots att Sjöbeck varken namnger några sagesmän eller ger exempel på ängar där han iakttagit företeelsen, tycks de flesta skildrare av odlingslandskapet acceptera Sjöbecks beskrivning av ett växelbruk i ängen (t ex Gustawsson 1976, Ihse 1997). Ett undantag är Inga Stenström (1945) som skildrar ängsbruket på södra Gotland. "Några spår har jag icke funnit av det växelbruk Mårten Sjöbeck (1933, 1934) trott sig kunna påvisa mellan lövväxt och slätter. - Jag Har frågat ut flera gubbar från olika socknar, men alla hade samma svar: buskarna fingo växa upp igen där de hade stått." Citatet återges av Ekstam m fl (1988). Till Sjöbecks försvar kan sägas att han inte ger sig ut för att beskriva de gotländska ängarna. Han hade inte besökt landskapet när han skrev sin uppsats. Kan han ha rätt när det gäller det svenska fastlandet?

Gamla träd och vandrande runnor

Mig veterligt har ingen av 1700- eller 1800-talens jordbruksintresserade skribenter berört de av Sjöbeck beskrivna arbetsmomenten. Inte heller har jag i gamla bondedagböcker funnit något som kan tyda på att ängar sköttes på beskrivet sätt. En vandrande runna skulle kräva att stubbarna bryts upp efter de avverkade träden och buskarna för att möjliggöra slätter. Detta arbete borde, om det förekommit, figurerat i dagböckerna, i synnerhet som Sjöbeck uppger att träd- och buskförtätningarna i regel utgör mer än hälften av en äng och alltså skulle tagit ansemlig tid i anspråk.

Ett enkelt räkneexempel visar det orimliga i runnors vandrande. Antag att vi har en väl tilltagen runna med en diameter på tio meter. Vi antar vidare, precis som Selander (1955), att bonden årligen hugger bort en remsa på en meter på ena sidan. På tio år har han huggit igenom hela den ursprungliga runnan. Växeelbruk av Sjöbecks modell är oförenligt med gamla träd i ängen. De skulle inte ens kunna uppnå hamlingsduglig ålder.

"Ängen krävde en sinnrik konstruktion"

Enligt Sjöbeck var runnor och gläntor inte bara vandrande. De fanns också, tack vare bondens kunskaper och omsorger, på rätt plats och i rätt mängd för att skape idealiska förutsättningar för gräsväxten. Denna tes har i än högre grad anammats av hans lärjungar. Ett par citat får tjäna som exempel: "Urgammal tradition lärde hur stora gläntorna borde vara för att varken skugga eller solbestralning skulle bli för starka" (Selander 1955). "Hårdvallsängen krävde en sinnrik konstruktion och noggrann hävd för att bli högavkastande. På den skyddande grässvålen var grupper av lövträd och buskar omsorgsfullt utplacerade. Dessa reglerade ljus och skugga samt påverkade ängens näringstillstånd, lokalklimat och markförhållanden på ett gynnsamt sätt" (Aronsson & Matzon 1987).

Gemensamt för dessa tolkningar av ängens fysionomi är att de inte beaktar de ytterst varierande förutsättningarna för vedväxterna att etablera sig inom en äng. Bonden kunde inte efter behag placera träd och buskar i ängen. De växte till övervägande delen upp i skydd av slätterhinder; enstaka träd invid stenar och runnor i större rösen eller andra stenanhopningar. Det är knappast så att bonden med avsikt skapade runnan i röset för att utnyttja en för gräsproduktion värdelös mark (t ex Jonsson m fl 1991). Den uppstod på grund av goda etableringsförhållanden med skydd mot både lie och mule. På plats i röset var träden svåra att bli kvitt med rothuggning.

Inom en äng på moränmark skiftar ofta förekomsten av slätterhinder starkt. Vissa ytor har någon gång under historiens lopp blivit stenröjda i samband med odling. Så uppstod både släta områden och rösen. På övrig mark ligger stenblock i varierande grad och storlek strödda. Även den bonde som inte visste någonting om trädens betydelse för gräsväxten, men bedrev slätter, efterbete och lövtäkt, kunde på sådan mark skapa en äng till synes insiktsfullt formad för att frambringa bästa tänkbara höskörd. En del av det som tolkats som sofistikerad ängsskötsel är snarare en produkt av gynnsamma förutsättningar.

Den klenrogne kan själv vandra ut i en äng eller, vilket är lättare att finna, en betesmark eller lövskog, som varit äng,

och studera gamla träd från ängsepokens tid och iakttar de växt upp. Naturligtvis ska man inte förvänta sig att finna en sten vid varje träd och ett röse i varje runna. I många fall kan stammarna på grova träd täcka de stenar de en gång växt upp invid. I andra fall kan vedväxter ha dragit nytta av tillfälliga hinder för lien. Trädkronor eller grova ekgrenar, som fällts ner, kanske inte alltid röjdes bort omedelbart utan kunde vara ett skydd för unga plantor.

På sedimentmarker, som saknar moränens stenighet och skydd för spirande telningar, har det troligen funnits trädfattiga ängar även i skogrika bygder. Kala ängar behöver inte nödvändigtvis ses som ett resultat av 1800-talets överexploatering. Som framgår av exemplet Reftele kan förekomsten av lövträd i inägorna variera från "ingen" till "öfverflöd" inom samma socken. Sambandet mellan stenighet och lövförekomst framträder tydligt.

stenighet och lövskog på inägor i Reftele socken, Västbo härad, Småland. ¹⁾

Källa: *Beskrifning till en öfver Reftele Socken författad Charta*, År 1819 av Jonas Allvin.

by eller gård	stenighet	lövskog
Strand	"den myckna stenen" ²⁾	wäxa frodigt
Älmestads by	stenfri mjälsand	ingen ³⁾
Björnhult	sten	till husbehof
Ingarp, Lid, Flathult	ganska stembunden	frodigare växt
Dye by	sandås ⁴⁾	ringa
Nennesmo by	stenfri	brist
Reftele by	stenfri mjälsand ⁵⁾	ej tillräcklig
Nöbbele by	besvärade af sten	ej så ringa
Stora Segerstad	stembundne	mer än allmänt frodigt
Lilla Segerstad	stembundne	fullt tillräckligt
Bågaryd	stembunden	tillräcklig
Boaryd	stembunden	till husbehof
Hylte, Björnaryd	stembunden	till öfverflöd
Mellby	stenfria	nästan ingen
Väcklinge by	stenfria	tillräckligt ⁶⁾
Haga	stembundne	mycken
Hensjö	stembundne	öfverflöd
Räplinge by ⁷⁾	ganska stembundne	björkskogen ringa
Stölebo, Jordsbo, Sibbo	stembundne	tillräckligt
Hakarps by	? berg	något löfskog



Den som bryter kvist i hagen bryter mot naturvårdslagen...

¹⁾ Utmarken är fattig få lövträd. Det är "sällsamt" att lövträd uppskjuter efter svedning. I södra delen av socknen finns något bok.
²⁾ Ängen är af bättre slaget, ehuru swår att bärga för den myckna stenen.
³⁾ "... utom några björkbuskar och asp."
⁴⁾ "... wid pass hälften stenfri mjälsand och öfriga hälften något stenigt grus till botten."
⁵⁾ "... och omkring smärre berg."
⁶⁾ "Ett och annat bokträd finnes ännu kvar" (på utmarken?).
⁷⁾ Samt Torp, Galtås, Kulla, Yrhult, Sännaryd och Wimmelstorp. Gårdarna wetterligen finnes inom Socken, knappt i Häradet, någon större samling af telningar eller unga Bokar, så wida ej i de dertill mindre tjenlige Wimmelstorps inägor."
⁸⁾ "... toppning och den magra jordmonen hafwa bidragit att deraf göra endast buskar."

Olle Berglund

Att plöja utan plog och gödsla utan gödsel

Lövtäkt och hamling har så gott som upphört i dagens jordbruk, men sammanställningar av gamla och nya rön visar att utnyttjandet av lövskog varit av stor betydelse och tillsammans med betesdriften utgör det grunden för odlingen i Norden.

Det började med att förutvarande preses i Lantbruksakademien Johan Curman efter litteraturstudier och observationer på sin egen gård norr om Stockholm skrev några uppsatser om lövträdens utnyttjande i forna tider inom ramen för akademiens Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden. Texterna väckte stort intresse och från vissa håll även kritik, vilket antydde att det fanns större forskarintresse inom detta område än vad man kunde förvänta. Akademien gav därför Håkan Slotte, doktorand vid Ultuna och fil dr Hans Göransson från Lund i uppdrag att sammanställa den nordiska forskningen inom området. Det var skogs- och agrarhistoriker, botanister, arkeologer, kvartärbiologer och landskapsforskare som medverkade, vilket nu resulterar i två tjocka häften om Lövtäkt och stubbskottsbruk. Människans förändring av landskapet - boskapsskötsel och åkerbruk med hjälp av skog.

Var och en som någon gång har sågat ned några grenar från en ask i en beteshage, har kunnat konstatera med vilken iver betesdjuren kommer springande för att beta av bladen. Det är ju inte så märkligt heller - i ursprungligt tillstånd har klövdjuren livnärt sig omväxlande på gräs och blad och knoppar på träden, och våra förfäder har varit kloka nog att förlänga denna foderstat in i djurstallarna. Och denna gällde för alla klövdjur och för övrigt även hästar, som mår bra av asplöv. Lövet skördades endera genom att det repades från grenarna och samlades ihop i stora korgar, men vanligast var att såga av armstjocka grenar från trädens kronor eller helt enkelt kapa hela stammen vid roten, eller några meter upp, och kvista av den. Kvistarna samlades sedan i kärvar med hjälp av vidjor och fick sedan torka, innan de kördes in i luftiga lador.

Lövskörden slog aldrig fel

En normal dagsprestation vid hamlingen var 200 kärvar. Det räckte gott och väl för en tacka att leva på under hela vintern, även om hon inte fick något annat foder. Den största skörd, som forskarna funnit i bondedagböckerna, nämför sig till en gård i Kisa där man 1857 bärgade 6 340 kärvar. På det enskilda hemmanet torde man vid normal fårhållning under förra seklet i skogsbygden ha haft ett behov av 5-10 ha på vilka man kunde bedriva lövtäkt. Undra på att den svenska landsbygden verkar så kal på alla fotografier före sekelskiftet. Man ska ändå se lövet som ett komplement, men under torrår var det ett ovärderligt stödfoder. Lövskörden slog aldrig fel! Den hade sin största betydelse i skogs- och mellanbygderna, där den tillsammans med slåttern på de ängar där träden stod, utgjorde ryggraden i hushållningen. I Norrland spelade lövtäkten mindre roll, även om lövtäkt av glasbjörk finns väl dokumenterat.

Hamlingsbruket har överlevt på ett fåtal platser i landet, som bäst kanske på Gräsö utanför Öregrund, som har rikligt med ask på den kalkhaltiga marken. Gårdarna är små men de har många djur. Under 50-talet "tullades" där t ex 500 träd om året. År 1994 tullades ett 30-tal askar på det intill liggande Krakskäret, där löv och kvistar blev ett fint tillskott till de betande fåren. Ett annat område med intensiv

hamling utgjorde Bråbygden mellan Oskarshamn och Västervik, och när landskapsvårdersättningen NOLA infördes blev det fart på hamlingen igen. Idag är mellan 3 000 och 4 000 träd hamlade i bygden. Den entusiastiska intresseföreningen har även medverkat till att 13 km trögärdesgård har uppförts runt ängs- och betesmarkerna. På ängslandskapet framför alla andra, Gotland, bär ett oräkneligt antal träd spår efter hamling.

Om man skall få se någon hamling, som fortfarande har en ekonomisk betydelse, får man åka till Sognefjord, där ett antal fårägare vinterföder sina besättningar i huvudsak med löv från askängarna vid den otroligt vackra fjorden. På norska kallas lövtagandet *lauving*.

Hackbruk och röjningsgödsling

I Norge anser man almen vara det värdefullaste hamlingsträdet, medan man i Sverige ansett att asken lämnar bäst foder. Men nästan alla arter av lövträd kunde komma ifråga. Sentida kemiska analyser lämnar väl inte något riktigt entydigt svar på vilket löv som var det bästa fodret. Råproteinhalten i löv från lind, ask och klibbal är faktiskt jämförbar med spätt bete av gräs och klöver liksom innehåll av råfett, och växttrådhalt är överraskande låg. Det som begränsar lövets värde som foder torde vara innehåll av tanniner, garvämmen, som möjligen kan vara trädens försvarsmekanism mot betande klövdjur, som utvecklats sedan tidernas morgon. Tanninet kan blockera upptagningen av protein och minska genomsläppligheten i tarmhinnan. Och återigen en iakttagelse från beteshagen: Den våldsamma iver att beta av löven från de nedsågade kvistarna avtar ganska snart, och fåren återgår till gräsbetet. Men dagen därpå är lövet uppätet. En omväxlande diet tycks vara bäst för vommarna.

Hamlingen företogs ofta av träden runt husen men framförallt i ängsmarkerna, där hamlingsträden omgärdar de öppna ytorna växande bland stenblocken och vid stengärdesgårdarna. I själva verket är hamlingsträden en förutsättning för ängshävd. Om man starkt reducerar grenverket på ett lövträd, så finns i rotsystemet upplagrad



näring, som trädet naturligt använder till att skjuta nya skott, men en stor del kan inte trädet nyttiggöra, utan den kommer ängsväxterna till del. Lövträden har mycket långa rötter. De kan sträcka sig 25 meter och längre in i den öppna ytan. Genom att välja ut de hamlade träden på lämpligt sätt kan stora delar av ängen dra nytta av denna röjningsgödsling, ett begrepp som landskapsforskaren Lars Gunnar Romell lanserade i mitten av detta sekel. Dessutom ökar ljusinsläppet på ängen, och naturligtvis tar man vara på de grövsta grenarna till bränsle och stängsel. Hamlingen har alltså en fyrfaldig funktion. Träden tycks inte fara illa av den hårdhanta behandlingen, utan de blir snarast äldre än orörda träd, men så småningom ihåliga och utgör refugier för många växter och djur.

Det var också i dessa ljusa gläntor i ängen, som man började hacka upp marken för att få säd. När näringseffekten av röjningen avtog, fick man flytta till nästa äng.

Från Bayeuxtapeten till August Malmström

En lyckad resa genom den europeiska konsten på jakt efter hamlade träd företar den finlandssvenske botanisten Carl-Adam Hæggström. Bland de äldsta fynden måste räknas en målning i kyrkan S:t Martin i Zillis i Schweiz från 1130, som visar Sackeus i trädet under Jesu intåg i Jerusalem. Sackeus står otvivelaktigt i ett hamlat träd med en lövskära i handen. På Bayeuxtabeten finner man hamlade träd, likaså i Peter Bruegels realistiska teckningar och tavlor.

William Turner från England och Vincent van Gogh använder också hamlade träd som motiv. Bland de svenska konstnärerna kan nämnas August Malmström, vars idag så omskrivna tavlor Sista paret ut och Grindslanten har topphamlade björkar i bakgrunden.

Skattefogdens problem i Risbygden

En annan typ av ängshävd idkades i Skånes mellanbygder där träden i slätterängen helt enkelt högs ned, utom ekarna förstås, som var regale. Röjningseffekten gjorde att gräsväxten ökade drastiskt 2-4 år efter huggningen. Därefter började igenväxningen och skuggningen, slåttern upphörde, och efter cirka 20 år var det klart för en ny huggning. De svenska skattlängderna på 1600- och 1700-talen gillade inte dessa områden, som varken var skog eller åker. De kände sig osäkra på hur de skulle värderas, och de gav dem också något pejorativt beteckningen risbygd.

I själva verket representerar dessa stubbskottsängar en framskjuten del av en urgammal europeisk kultur, som uppstått framför allt i de trädfattiga länderna. Danmark utgör ett sådant exempel. Man förstod också att väl utnyttja klenvirket från skottskogarna förutom till bränsle: Av al gjorde man träskor, den hårda avenboken användes till drivkuggar till kvarnar, av lindens tog man bast till rep, ekens bark användes till garvning, asken passade till verktygsskaft, körsbär till träsnide och lind till svarvning, hasselspöna gjorde man tunnband av, och mycket av

lövverket gick till kolning, där man inte hade tillgång till stenkolk. Parentetiskt: Under senaste kriget avverkades mycket hassel i Roslagen till gengaskolk.

Getlort avslöjar tidig lövtäkt

De två sista uppsatserna i verket ger en djupdimension åt lövtäktbruk. Leif Gren redogör för en mycket stor fornminnesinventering av ett skogsområde på moräner runt Växjö, som är rikt på fornminnen i allmänhet och s k hackerör i synnerhet. Dessa stenhögar finner man allmänt i skogarna på Sydsvenska höglandet. De varierar mellan 1-8 meters diameter, och består nästan uteslutande av stenar, som kan bäras av en person. Ett 60-tal hackerörsområden kunde registreras från sen bronsålder till tidig järnålder. Även om åkerplättarna var små, så kunde de sammanlagt bilda områden på upp till 80 ha. Detta tyder på att endast en ringa del odlades varje år, kanske en tjugondel, alltså en form av vandrande åkerbruk. Resten var någon form av skottskog, som betades. Generellt kan man säga att hackerörsodlingen är ett uttryck för att man ville investera i landskapet och vidmakthålla äganderätten, territorieindelningen uppstår. Det stora antalet hållkistor på områdena kan också tydas som en markering av fortsatt ägande av familjen.

På ett dramaturgiskt lyckat sätt avslutas utgåvan av kvartärbiologen Hans Göransson, som på ett personligt sätt och med stöd av ett oerhört rikt frömaterial från kulturlagren vid Alvastra påbyggnad ifrågasätter tidigare tolkningar av det s k almfallet.

Teckning: Nils Forshed



Den dramatiska nedgången av almpollen som kunnat avläsas i pollendiagrammen från hela norra Europa omkring år 4000 f Kr, har man tidigare ansett bero på människan och begynnande odling. När almen så småningom regenererar efter cirka 600 år, har man sett detta som ett bevis på ett odlingsintensiteten av någon anledning avtog.

Göransson tolkar sina diagram annorlunda. Han anser i likhet med vissa europeiska forskare att almfallet förorsakas av samma almsjuka, som uppträtt så plötsligt i vår tid. En faktor som talar för det är, att almfallet kan dateras så precist. När almen sedan repade sig, så, hävdar Göransson, skedde inte det på odlings bekostnad. Den neolitiska bonden hade lärt sig att utnyttja skogen för sina syften. Neolitikums stenyxor var goda nog att fälla träd med. Eller också kunde man bränna av stammarna på samma sätt som man fann, att indianerna gjorde, då Amerika "upptäcktes". I de upphackade gläntorna sådde indianerna majs medan nordborna sådde emmervete och naket korn. Odlingsarna övergavs efter några år, och almen sköt nya blommande och pollenbärande skott.

Ett av Göranssons märkligaste bevis utgör några små svarta kulor, som han fick av arkeologerna vid utgrävningen av påbyggnaderna. De visade sig vara 5000 år gammal vinterspillning av get. Analysen visade stort inslag av framförallt hassel, som uppenbarligen gynnades av människan på grund av sin goda skottskjutningsförmåga och för sina nötter. Men även almen var väl representerad, troligen också gynnad. Lövtäkten bör alltså ha minst 5000-åriga anor i landet.

Stenåldersbondens kunskap

Pollenanalys och C14-metoden har blivit utomordentliga hjälpmedel i denna typ av forskning, exklusiva titthål in i forntiden, där vi kan komma stenåldersbonden en bit in på livet. Det verkar som han kunde något, som vi har svårt för idag: att utöva sitt näringsfång i ett resursbevarande kretslopp.

Kelvin Ekeland

Linnés verk fullbordas

Begreppet folklig biologi, eller etnobiologi, rymmer den naturnära människans syn på naturen, den levande omvärlden. Där finns en indelning, som i första hand bygger på skillnader mellan arter, som är uppenbara för blotta ögat och som också innehåller kulturella inslag. Margareta Svahn har skrivit en bok, *Finnskägg, tätel och sia*, om folkliga namn på gräs där hon behandlar frågan. Margareta konstaterar att denna i systematiskt avseende står i opposition till vetenskaplig botanik, vars indelning bygger på sådant som ståndarantal, ståndararrangemang och liknande. I folklig botanik kan användningen vara viktigare.

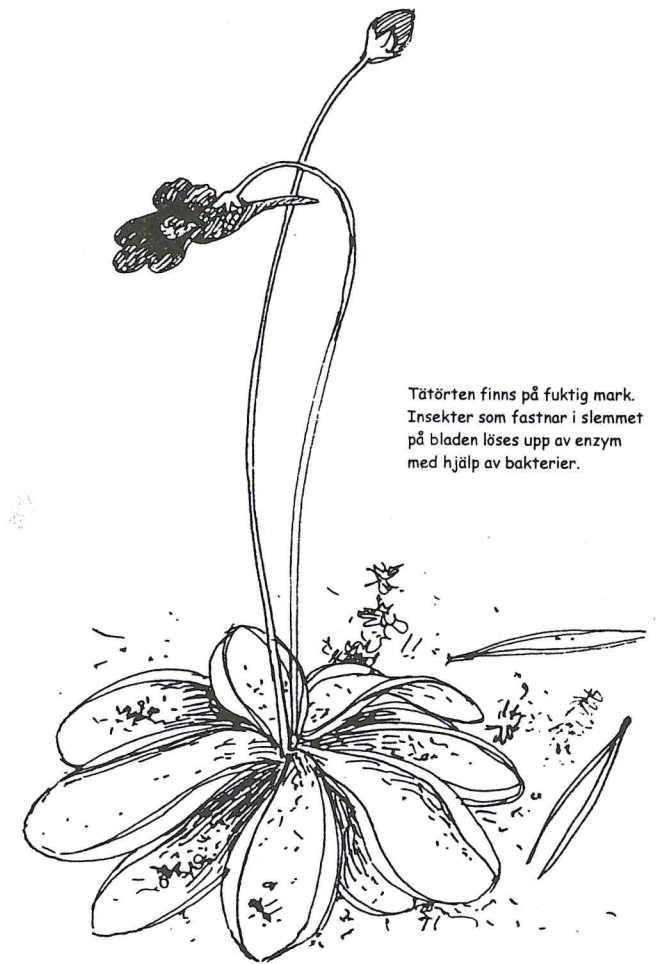
Växtnamnen har också stor betydelse i folklig botanik. Eftersom gräs inte alltid skiljer sig så tydligt från varandra kan spännvidden vara stor mellan vetenskapligt och folkligt botaniskt synsätt inom växtgruppen. Margareta Svahn har definierat tre folkliga gräsarter: Strå med vippa, rotblad och stagg. Dessa återfinns i en hierarkisk struktur som utgår från växter och med grupper som träd, blommor och gräs på den andra nivån. På tredje nivån kan man finna gräsarterna och under dessa sorter som starr och slutligen, på den specifika nivån, varianter som skostarr. Med förlorade kunskaper försvinner behovet av specifika benämningar. Idag är det få som känner till skostarr.

Skostarr

Starr är gement ett namn på madhö och myrhö. Den folkliga arten skostarr har särskiljts. Dessa arter, i första hand *Carex vesicaria* men också *Carex rostrata* och *Carex aquatilis*, har varit de sorters hö som använts i skor i stället för strumpor. Linné noterar i sin *Lapplandsresa år 1732*, *Lapponia Lulensis*, att lapparna samlar "*Caricem palust. maximam, sterilem*, kamma med järnkam eller hornkam och vrida mellan händerna, att det bliver mjukt, vilket sedan torkas och läggs i skorna, vilket bevarar i starkaste köld dem, som gå utan strumpor".

Lapplandsresan innehåller många intressanta folkliga eller etnobiologiska notiser. "Sin ost löpa de (lapparna) ej med löpe, utan med gäddemage, röding- eller harrmage, vilken först torkas; vilka de tillförne samlat i en liten kagge med mjölk påslaget. Då något borttagits, öses dit även så mycket igen, på det ej tryta skall." "Mesen s. vasslan efter ost kokas till han bliver tjock, hårtill blandas litet gräde av renmjölken, vilket sedan torkas i renmagar. Smakar brav." "Jumo-melke; ½ stop ängssyra, *acetosæ majoris*, kokas i litet vatten, röres om till dess det bliver väl sönderkokt, blandas med renmjölk, slås uti renmaga eller annat käril och ätes vid behov eller ätes genast."

Den 13 juni 1732 fick den 25 årige Linnæus "sätmjölk" på ett ställe utanför Skellefteå. Andra kalla det "tätmjölk". "Även vistes mig tätgräset s. *Pingvicula* med sin alltför underliga blomma. Då en gång man fått henne, brukas hon hela året, ja torkas såsom jäst om vintern till våren."



Tätörten finns på fuktig mark. Insekter som fastnar i slemmet på bladen löses upp av enzym med hjälp av bakterier.

Var finns vetenskapliga fakta

I Hälsingland kallades motsvarande mjölk bland annat för "tjockmjölk". I en katalog från Ljusdalsbygdens museum kunde man härom året läsa följande: "Särskilt inför sommaren, när djuren var på bodlandet eller vallen, beredde man tjockmjölk - stora tunnor som fylldes under vår och försommar. De förvarades kallt, och sköttes med stor noggrannhet. Överhuvudtaget var noggrann renlighet och omsorg i alla led en förutsättning för den effektiva mjölkhushållning som praktiserades.

På vårt bord står ett fat med tjockmjölk, det som på andra håll kallas långmjölk eller tätmjölk och i handeln bl a långfil, men som från akademiskt håll förnekats komma till på det sätt som tusen uppteckningar säger, nämligen med tätört. Just så har emellertid denna kommit till: Anders Henningsson i Sjövästa - i telefonkatalogen står han som 'fäbodbrukare' - sätter var sommar ny tätte med tätörtsbladen vid Svedbovallen...

Vi jagar 'vetenskapliga' fakta om vad det egentligen är som sker i frisk mjölk när tätstens eller den insektsätande och -smältande tätörstens enzymer och bakterier hamnar i den."

Etnobiologiskt uppslagsverk

Nordiska förbundet för kulturlandskap har "varit med" och väckt idén om ett etnobiologiskt bokverk. Först fram med den var Lars-Åke Gustafsson vid Helsingborgs museum, en av förbundets första institutionsmedlemmar. Julita - Sveriges lantbruksmuseum, Naturhistoriska riksmuseet, Skansen och Åtte har också slutit upp. Centrum för biologisk mångfald drar det riktigt tunga lasset som samordnare. Etnobotanikern Paul Cox från USA, som innehar Konung Carl XVI Gustafs gästprofessur i miljövetenskap, är också knuten till projektet, som påbörjades hösten 1997 och avslutas 2007 i samband med 300-årsminnet av Carl von Linnés födelse.

Paul Cox, som är ordförande i International Society of Ethnopharmacology, anser Linné vara den förste etnobiologen. Han är särskilt berörd av den empati Linné visade samerna. Han reste för att ta vara på deras kunskap, inte för att pådyvla dem sin egen. Linné intervjuade och levde med folket. Detta var, och är, ovanligt. Ursprungsbefolkningar anses fortfarande allt för ofta som lägre stående.

Lokalbefolkningar finns överallt

Etnobiologer arbetar gärna med så kallade "ursprungs- eller lokalbefolkningar", de som bott många generationer på ett ställe och som har - eller åtminstone minns - en traditionell livsstil där naturhushållning och vilda djur och växter fortfarande hade stor betydelse i hushållet. Sådana ursprungsbefolkningar, mycket förbisedda, finns på många ställen i Norden.

Vid FN-konferensen i Rio 1992 var de deltagande staterna bl a ense om att en grundläggande förutsättning för bevarande av biologisk mångfald är bevarande i ursprunglig miljö och under traditionella förhållanden. För detta måste man uppmärksamma och respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och traditioner hos ursprungliga och lokala samhällen med bruksformer, som är viktiga för bevarande och hållbart bruk av biologisk mångfald i alla former. Detta innebär att erkänna beroendet av särskilda biologiska resurser i bygder med traditionell livsstil och vikten att rättvist fördela den eventuella vinst användande av gamla kunskaper kan ge, samt respektera och ge förutsättningar att bevara traditionerna.

Det är enligt Rio-överenskommelsen också en nationell skyldighet att stödja lokalbefolkningar att utveckla och ställa i ordning områden där biologisk mångfald har minskats.

Folkets biologiska mångfald i centrum

Djur och växter tjänar människan i alla möjliga sammanhang: på matbordet, i myterna, i klädedräkter samt som nytto- och prydnadsföremål.

Dokumentationen och arbetet med att göra den folkliga användningen av växter och djur tillgänglig för allmänhet och forskare kommer också att bidra till bättre förutsättningar för bevarande av vår biologiska mångfald och det traditionella kulturlandskapets olika kvalitéer.

Kerstin Pettersson

Kär plugg har många namn

Dess första svenska namn var **peruansk nattskatta**, inhämtade jag nyligen. Det måste väl ha varit medan den odlades som botanisk kuriositet av Olof Rudbeck i Uppsala trädgård på 1650-talet. Man får nog vara tacksam att denna nyttiga knöl som så småningom döptes om till **potatis** (*Solanum tuberosum*). Det skulle väl annars ha sett ännu konstigare ut på matsedlarna än det nu gör.

Potatoes till 1747

Ordet **potatis** har skavt sig in i svenska språket närmast från engelskans **potatoes**, i sin tur lånat via holländskan och spanskan (*patata*) från haitiskan, säger Hellquist (*Etymologisk ordbok*). Någonstans, tillgänglig litteratur är inte samstämmig om hur, finns språklig koppling till **bataten** (*Ipomoea batatas* eller *Batatas edulis*), på svenska kallad **sötpotatis**.

Något riktigt sinne för den nya grödan sägs inte den svenska allmogen ha fått förrän den insåg att det gick att bränna brännvin av den (*uppgiften är omstridd, det finns forskare som anser att överheten höll potatisodlingen tillbaka för att inte folk skulle bli för självständiga och uppkäftiga*). Men så småningom kom den att göra rovor, kål och kålrötter rangen stridig som svensk basföda - och detta så till den grad att något svenskare än holländsk sill och nyupptagen färskpotatis numera knappast kan tänkas.

Just formen **potatis** är enligt SAOB belagd först 1747; 1727 hette det fortfarande **potatoes**. Stavningsformerna är därefter legio. Av dem har pluralen **potäter** varit slitstark och används väl fortfarande då och då. **Freden, vaccinen och potäterna** angav Tegnér som förklaring till folkökningen i Sverige (*Om fattigvården i Växjö stift, 1833*). **Nolor** kunde det ha blivit, av Nohaga i Västergötland där Jonas Alströmer började sina odlingar i litet större skala 1723. Bemärkta Alingsåsbor har stundom på sina skrivbord en liten potatis gjuten i brons och monterad på sockel med anledning av ett jubileum 1973, rimligen: en **nola**.

Broler som kaving

I danskan heter potatisen **kartoffel**, vilket är lånat från tyskan. I lågtyska dialekter har detta ord förvanskats på olika sätt, vilket bl a har givit det i södra Sverige förekommande **panntoffler**. Det är enligt Hellquist besläktat med **tryffel**, och utan all annan jämförelse handlar det ju i båda fallen om knölar som grävs upp ur jorden.

På franska heter som bekant äpple **pomme** och potatis **pomme de terre** (vilket har givit upphov till beryktade felöversättningar i EU-sammanhang). I min lantliga barn-dom kunde sannolikt alla vuxna som omväxling tala om **jolpärer**, d v s 'jordpäron' - utom min farfar, född 1856, som envist kallade dem **joläppler**. Han gav mig för övrigt en kännbar sittopp när jag en gång i femårsåldern försåg mig med sovel först och potatis därefter, ett etiketsbrott

som enligt honom måste bestraffas på något sätt, men som var lika okänt för mina föräldrar som för mig.

I det som i äldre litteratur brukar kallas förbrytarspråk och som innehåller en stor del romani med tillskott från diverse håll, heter potatis **brogger**, **bråler**, **prolor** och liknande: **ka tju för butt av brolerna, de vavre tjavoarna ska kaamma kaving också! (ät inte för mycket av potatisen, de andra barnen ska ha mat också!)** (O Gjerdmann: *Två förbrytarordlistor från 1840-talet*; Roger Johansson: *Svensk romani*.) Detta ord verkar aldrig ha vunnit något stabilare fotfäste i svensk slang. Där tycks **plugg** vara snart sagt allenaordande, i synnerhet när det handlar om att skala större kvantiteter, d v s i militär miljö. I överförd bemärkelse kan det betyda 'korpral'. Det ord **plugg** som betyder 'skola' och 'läxläsning' är till skillnad från sin ätbara namne neutrum och måste ha utvecklats på något annat sätt.

Från King Edward VII till General Togo

Det finns sorter också. I våra dagars snabbköp väljer vi mellan **Bintje** och **King Edward**, om vi inte gör fynd av **Mandelpotatis** i delikatessdisken eller rent av kommer över några mörkt blåliga **Congo** till ett styckepris som starkt närmar sig tryffeln. Förr fanns det många fler, röda och vita, tidiga och sena, sådana som var kräftimmuna och andra som inte var det. Några hette **Östergyllen**, **Snöklockan**, **Snöboll** och **Gammal svensk röd**. (Den sistnämnda odlas enligt Gunnar Arnborg i boken "Folk och potatis" också på Island och heter där **Rauðar íslenzkar**.) Men de flesta hade fantasieggande, utländska namn: **Magnum bonum** (lat 'stor god'), **Up to date** (som uttalades som det skrevs), **Early puritan** (vanligen kallad enbart **Puritan**), **Ackersegen**, **Savoyens pärla** och föralldel **King Edward** som i Hugo Osvalds bok "Potatis" från 1940 har kvar sitt nummer: **VII** (det var denne engelske goddagspilt till kung som var lite för nära bekant med en Mrs Lily Langtry, enligt en teveserie för en del år sedan). Det fanns också en **Duke of York**, en **King George V** och en **Vit Drottning**, men på något vis är det lättare att förstå hur det hänger ihop med **Direktör Johannsen** och fabriks och foderpotatisen **Professor Wohltmann**.

I mitten av 60-talet brände man ett första svedjeländ i modern tid, i bygden kallat **e bråne**, i Långasjö i södra Kalmar län (nära de miljöer där Vilhelm Mobergs utvandrarepos filmades: Karl Oskars och Kristinas Korpamoen). I askan odlade man dels rovor, dels en gammal potatissort som kallades **kasjurer**: - När ryktet spred sig att vi hade fått tag på redia kasjurer, så kom det en gammal farbror mopedande nånstans inifrån Kronobergs län och frågade om han kunde få bli ve [=vid] några stycken, berättade folkskolläraren John Johansson, som stod för drivkraften i projektet. Han hade då sparat dem tillbaka till 1700-talets Tyskland där de kallades **Kachyre**.



MISTELN

botar - rätt beredd - alla sjukdomar. Sjätte dagen efter nymåne skördade druiderna (kelternas vise män) mistel med guldskära, alldeles som serievärldens Miraculix.

Mistel bringar även olycka. Att Loke kunde snida guden Balders banepil av växten förklaras av att även rön och andra träd som kan leva i den mylla, som samlas i andra trädets grenklykor, då kallades mistel.

Att potatissorter kunde få sina namn under en smula oregerade former framgår av följande historia, som min far med viss förtjusning brukade berätta. (Den blir inte sämre om man vet att invånarna på Vinön i Hjälmaren av traditionen ses över axeln av befolkningen i övriga Östernärke. Västernärkingarna mobbar istället Tångeråsborna.)

Pappas morbror Erik Dahlström var en gång på 20-talet på utsädesmarknad i Odensbacken och träffade där en som hette Hallman och som han var bekant med förut. Hallman sålde sättpotatis, men det gick inte bra (läsaren får tänka sig dialekten): - Di frågar va det är för sort. Han ä goer, men inte vet ja va han heter. - Du får 'le hitta på någe.

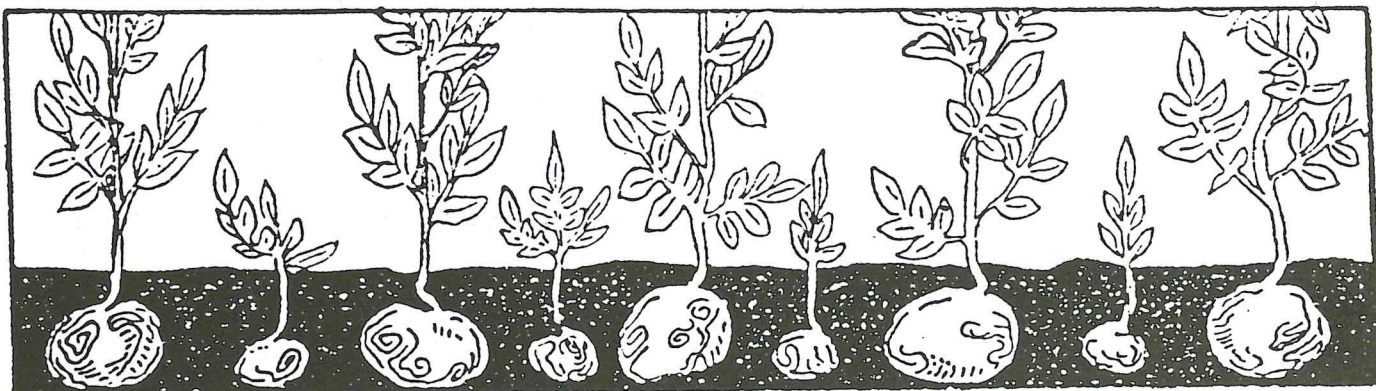
- Då kan en fälle inte göra? Va ska ja då hitta på?
- Du kan 'le kalla 'n för **General Togo**? (Heihachiro Togo var en känd japansk sjömilitär som deltog i rysk-japanska kriget 1904-05.)

När nästa bonde kom och klämde på Hallmans sättpotatis och undrade vad det var för sort, hade han svaret färdigt:

- Di kaller 'n för General Togo, han ä goer...

Så fick Hallman sin potatis såld. - Och tro det eller inte, sade min far när jag i början av 90-talet bad honom upprepa historien, det är nog inte mer än ett par år sen jag såg i tidningen att nån vinöodlare annonserade om **General Togo**...

Fris ur Handbok i varukännedom för alla 1903



Lars Emmelin

Kulturlandskap i gränsbygd

Alla vägar bär inte till Härjedalen. Men från Östersjön och Nordsjön, och från kulturbygderna runt Skagerack leder älvdalarna vandraren obönhörligt upp till ett fjällområde längs riksgränsen mellan Røros och Västra Härjedalen. Gaula, Ljusnan, Glåma och Klarälven rinner alla upp inom ett område av någon kvadratmil.

I Lommens decembernummer 97 skrev Kelvin Ekeland om Hamrafjällets fäbodterräng. Hamra är bara en av många fina lokaler i området, och trots sin avsides belägenhet och karga natur är gränstrakterna i västra Härjedalen och Røros gammal kulturbygd. Här gick handelsvägar och pilgrimsleder till Nidaros och bröt isoleringen tidigt.

Nittonhundratalets vattenkraftsutbyggnad har förstört mycket av spåren från den allra första mänskliga kolonisationen av landskapet, men som vanligt också lagt några i dagen. I kanten av Flatruet finns hållmålningarna vid Ruändan, som ytterligare vittnesbörd om tidig fångstkultur. På fjället finns också en grupp järnåldersgravar som gett upphov till spekulationer om handelsstationer, fäboddrift och till och med odling långt in och högt upp.

På Hamra, liksom på flera andra håll i Härjedalen, kan man fundera över hur landskapet såg ut på den tiden då fäbodkulturen blomstrade både i skogslandet och långt in på fjället?

Ett sätt att skapa sig en uppfattning om det dåtida kulturlandskapet är att gå över gränsen och in i det fantastiska Sølende-reservatet. Här finns möjligheten att uppleva både florans rikedom och ett återställt parkartat landskap som inte finns någon annanstans. Bland mycket annat är Sølende värt att se som exempel på ett kulturlandskapsreservat där skötselmetoder kombinerats för att få fram inte bara små fläckar av autentiskt och därmed intensivt skött slättermark, utan också mera extensiva försök att skapa en storslagen landskapsbild; en helhet att innfatta de värdefullaste delarna i.

Från mitten av 1600-talet bedrevs en storskalig kopparutvinning i Rørostrakten för att förse Danmark-Norge med den strategiska metallen och bryta svenskt kopparmonopol. I Ljusnedal försökte man utan framgång ta upp konkurrensen. Men i dagens landskap finns ett arv som

berättar om den genomgripande påverkan driften hade på både bosättning och fjällandskap. När Røros Bruk grundades drog Christian IV upp en 40 km cirkel - "circumferensen" - inom vilken Bruket fick den oinskränkta rätten till naturresurserna. Gruvor långt in på fjället medförde långa och tunga transporter, kol och ofantliga mängder ved fraktades in till smälthytan i Røros. För att effektivisera driften och minska transportsträckorna anlades nya hyttor, och därmed spreds också gårdar och sätrar ännu längre in i fjället.

Røros storhetstid är grunden för ett av Nordens första världsarvsområden. Bergsstenen med sina bergsmansgårdar och Småsetran-området (säterområde) bjuder dessutom på en unik möjlighet att se samspelet mellan stad och land.

Också dagens turistiska landskap med slalombackar och stugbyar på svensk sida utgör en intressant kontrast till de norska jordbruksbygderna runt sjön, Aursunden. Speciellt tydlig kan kontrasten verka på sommaren när fjällkorna är ute på bete och bilden andas gedigen lantlig idyll. Men uppodling och storskalig produktion av bete och ensilage med bevattning och konstgödsling på "fellessätrar" är kanske inte alltid så miljövänligt som det första ytliga intrycket antyder.

Men framförallt är området naturligtvis sydsamiskt kulturlandskap. Förutom de samiska ortsnamnen är det svårt att upptäcka spåren efter samernas tidiga bosättningar. De som eventuellt finns är viktiga vittnesbörd i dagens konflikter om nyttjanderätten. Tolkningarna och striderna runt t.ex. gravfältet i Vivalen av direkt betydelse för dagens samhälle. Och skillnad från gruvdriften och pilgrimerna, är renskötseln i hög grad levande och aktiv i Härjedalens nutida kulturlandskap.

Dagens landskap innehåller därför många spännande problem för naturresurshushållning och kulturlandskapsvård. Under sommaren kommer vi från den nya europeiska turistforsknings-institutionen, ETOUR, vid Mitthögskolan att studera en av dessa konflikter, den som gäller slitage, bete och turistiskt utnyttjande av Mittåklappen.

Varför skriver jag om kulturbygderna i Härjedalen och Trøndelag?

Ren reklam !

Sedan många år ordnar Fjellnäs Högfjellspensionat temaveckor. Den legendariske naturvårdaren Nils G Lundh, som drev Fjellnäs i tjugo, år samlade biologer både för att gå på exkursion med gästerna och för att själv ha samtalspartners. Örjan Nilsson, författare till den nordiska fjällfloran, och andra Uppsalabotanister var först ut. Senare kompletterades temaveckorna med bl.a. kultur-landskapsveckor. En leds av professorn i kvartärgeologi i Uppsala, Lars König Königsson. Den andra av mig. Traditionen fortsätts av de unga ägare som tog över.

Om Du vill ha en aktiv semestervecka med god mat på ett klassiskt fjällpensionat där traditionerna från turismens barndom hålls levande så hör av Dig till Fjellnäs Högfjellspensionat. Det finns temaveckor av olika slag hela juli och augusti; min vecka: "Kulturlandskap i gränsbygd" går 18-25 juli. Deltagande i temaveckorna är öppet för hotellets gäster. Uppläggningsen är enkel: varje dag har ett tema och allt bygger på vandringar och samtal ute i terrängen. Kanske kompletterar vi med genomgångar kvällstid om deltagarna vill; ambition och nivå anpassas efter detta och barn kan mycket väl vara med.



Lars Emmelin är forskningsledare vid ETOUR
lars.emmelin@etour.mh.se

Fjellnäs Högfjellspensionat kontaktas bäst på
telefon 0684 - 230 eller fax 0684 - 233 39.
(Ringer Du utanför Sverige slår Du + 46 684 23030 eller 233 39.)

Mats Nettelbladt

Heder til Solvrerøyenes siste viking



Roald Storstrand fra Dyrøya i Lurøy kommune holdt ingen lang takketale da han ble tildelt Nordland fylkes kulturlandskapspris. "TAKK", lød hele talen.

Kulturlandskapsprisen for Nordland

Kulturlandskapsgruppa i Nordland, som består av representanter fra Fylkesmannens landbruksavdeling og miljøvernnavdeling, Nordland fylkeskommune, landbrukets organisasjoner og Samisk kulturminnevern, besluttet i 1997 at det skulle deles ut en kulturlandskapspris i Nordland.

Hva er så kulturlandskap? Jo - den delen av landskapet som har med kultur å gjøre; altså det som er påvirket av menneskelig virksomhet. Dette gjelder landbrukets kulturlandskap og annen menneskeskapet virksomhet som bygninger, veier, bruer, kaier og annet som gir et helhetsbilde av landskapet.

Det er et samspill mellom kulturlandskap og landbrukspolitik: "Kulturlandskapspolitikken skal bidra til trivsel, bosetning og næringsutvikling. Det er et mål med variert og nyansert kulturlandskap med god fordeling mellom dyrka og udyrka areal. Det legges vekt på sikring og utvikling av økosystemer, kulturelle verdier, opplevelseskvalitet og helhet i landskapet."

Mekaniseringen i etterkrigstiden har ført til at vi har fått ett "fattigere" kulturlandskap. Dette har endret både landskapsbildet og artsmangfoldet. Kulturlandskapet er et bilde av sin tid, et landskap i stadig forandring. Grunnlaget for landbruksdrift er produksjon av produkter som samfunnet ønsker. Selv om mange bønder ser sin rolle som matvareprodusent blir oppgaven som "miljøprodusent" for allmeheten stadig viktigere.

Dyrøya i Lurøy

Helgelands lange kyst er bestrødd med tusenvis av holmer, vær og større øyer. Dette øyriket med gårder og husmannsplasser har ved oppkjøp og gifte blitt samlet til flere store gods. Ett av disse er Husby på Tomma, med historie som handelssted tilbake til 1600-tallet. I sine velmaktstidager på slutten av 1800-tallet omfattet godset rundt 190 mariku-

lerte bruk og nærmere 200 husmannsplasser. Kun noen små enheter minner om proprietærgodsets storhetstid.

Man kan ankre opp på Dyrøya. Fra brygga slynger stien seg over en kolle der vegetasjonen er for saftig grønn til å stamme fra det opprinnelige, skrinne jordsmonnet på øya. Her har menneskelig kultivering med tilførsel av tang, matavfall, fiskerester og møkk gjennom mange generasjoner brakt fram et tykkere jordsmonn, som kan nære frodigere engvegetasjon. På toppen av kollen ser vi ned på huset og fjøset på øya. Dette er bruket til "den siste husmann under Husby-godset".

Roald og kona Bergljot driver fortsatt et kombinasjonsbruk på tradisjonell måte, godt hjulpet av yngstedatteren Reidun Merethe. Fiske, husdyrhold, egg- og dunvær holdes i hevd med metoder som ikke har endret seg mye de siste hundreårene.

De tørre skrapslåttene på knausene er forholdsvis fargeglade og artsrike. Den delen av heimøya som fungerer som utmarksbeite er skilt fra innmarka med et steingjerde. Innmarka gir mat til de rundt 40 vinterføra saune på bruket. Saune får beite på innmarka vår og høst, men om sommeren er plassert på andre øyer og holmer samt på utmarksdelen av heimøya.

For allmenheten

Med de tradisjonelle driftsformene i hevd er kulturen, vegetasjonen og landskapet på Dyrøya en levende dokumentasjon av det typiske kombinasjonsbruket på Helgelandskysten. I begrunnelsen for prisen blir Roald og Bergljot kreditert for at tidligst vare ute med å legge forholdene til rette for at allmennheten kunne få mulighet til å oppleve øyas unike kulturlandskap.

Roald var en av fem forslatte kandidater til denne prestisjetunge prisen innen kulturlandskapsvern.

"For meg er det en stor ære å bli tildelt denne prisen," humrer Roald Storstrand. "Jeg føler at denne prisen er en aksept for hva jeg har jobbet med i det daglige. Man kan kalle meg Solvrerøyenes siste viking."

Anmälan till årsmötesarrangemangen 1998 — Hälsingland

- Etnobiologi och lokalbefolkningars kunskapsskatt -

Sänds snarast och senast den 30 juni till

Nordiska förbundet för kulturlandskap, Hälsinglands museum, Storgatan 31, S-824 30 HUDIKSVALL. Tel +46-(0)650 196 12
Fax +46-(0)650 381 86

Namn: _____

Adress: _____

Telefon/Fax _____

Särskilda önskemål: _____

Beträffande priser och komfort se särskild notis på denna sida. Tag tillfället i akt och värva nya medlemmar, samåk!
Även icke medlemmar är välkomna, men till högre pris:

Kostnad: 2000:- svenska kronor (+ tillägg 400:- i campingstuga)	Ej medlem + 200:-
2000:- norska kronor (+ tillägg 400:- i campingstuga)	Ej medlem + 200:-
1820:- danska kronor (+ tillägg 365:- i campingstuga)	Ej medlem + 200:-
1440:- finska mark (+ tillägg 290:- i campingstuga)	Ej medlem + 150:-

Inbetalning sker till förbundets postgirokonton i respektive land, senast den 20 juli.

S: konto 77 52 09-0 (c/o Maria Nyman Nilsson)

N: konto 080 14 51 14 32 (c/o Geir Sør Reime)

DK: konto 8 96 50 80 (c/o Per Grau Møller)

SF: konto 8 000 54-1099 421 (c/o Liisa Eerikäinen)



Billigt och barnvänligt och på udda tid

Vi antog en utmaning då vi tog på oss att arrangera årsmötet enligt rubrikens villkor. Det är också ett experiment. När vi fler deltagare, när vi nya kategorier deltagare eller blir det fiasko. Naturligtvis är vi optimister.

Vi har valt en liten ort för vår förläggning. Där arbetar man målmedvetet för att göra det möjligt att på goda villkor leva kvar i en avfolkningsbygd. Förbundet är mycket välkommet och man vill ta emot oss på bästa sätt. Komforten som erbjuds oss är inte överväldigande men värmen hos våra värdar och glädjen att få möta oss väger upp mycket.

För de flesta är logiet enkel vandrarhemsstandard med förläggning i logement. Det är salarna i den lilla byskolan som utnyttjas. Dessutom har vi bokat stugorna på fiskecampingen. Varje stuga där rymmer fyra personer. Maten är vanlig husmanskost, med viss hälsingsk prägel. Festmiddagen blir en verklig festmiddag.

Förläggningen är spännande för barn. Man kan röra sig och upptäcka saker. Mycket tid är avsatt för exkursionerna. Vildmark. Loet är landskapsdjur, björn är vanlig, älvar, berg, gruvor, bergverk, befästningar. Djur - kor, får, getter, höns och kanske en del andra. Omväxling...

Tiden är vald för att ha sommaren kvar, men ändå utan att möta de stora turistströmmarna. Skoltiden kan kanske har börjat för någon familj. **Skolka då från skolan!** Bättre skola gives icke än deltagande i NFfKs arrangemang. Vill någon semestra i Hälsingland i anslutning till årsmötet så vill vi gärna ge tips och råd. Sänd några rader till kansliet i Hudiksvall så får vi se hur vi lyckas.

Som vanligt söker vi sponsorer för att sänka kostnaderna. Vi har abonnerat buss alla dagar. Det drar kostnader.

När detta skrivs är inte ekonomin helt klar. Vi anger dock kalkylerat pris och hoppas på allas godhet och generositet. En viss men liten risk finns för något pristillägg - men också möjlighet till bonus. Det gör vi upp om i Hälsingland. Besked ger vi de anmälda så snart vi kan.

VÄLKOMNA!

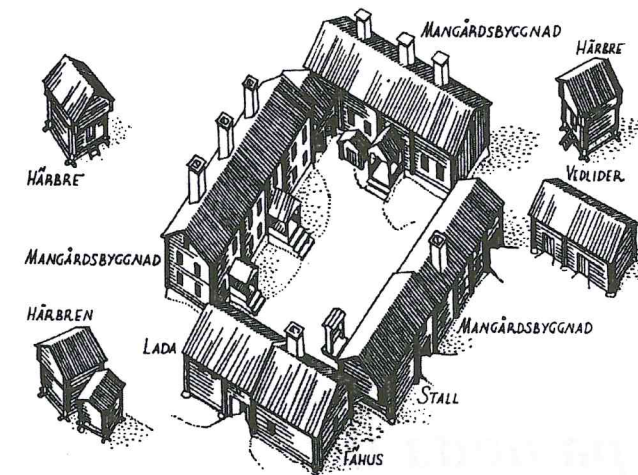
Hälsingland — stolt och humant

Folket är humant, har täcka hus och inuti snygga och rena, bättre byggda än på annor ställe.

Så skrev Carl Linnæus om Hälsingland i sin Lapplandsresa.

Det syns på byggnaderna att hälsingen är stolt. Gårdarna ligger i höjdlägen, solen glittrar i de många fönstren. Flera boningshus ligger samlade kring en gårdsplan. Timring, taklister, brokvistar och fönsteromfattningar är gedigna men ändå eleganta. Rummen är vackert dekorationsmålade. Husen ger en stark historisk upplevelse.

En hälsingegård är inte en särskild gårdstyp, säger länsantikvarie Erik Nordin som ska guida oss. Variationen är stor, i tid och rum, även om det finns gemensamma drag. Ofta kan boningshus, lagårdar, stall, logar och andra funktioner vara ett enda komplext hus. Man kan inomhus sköta alla sysslor.



Teckning: Gotthard Gustavsson 1941

Fäboden hörde till gårdens hus. Mycket tyder på att fäboden alltid har hört till gårdarna och byarna. I Hälsingland var det en gång nästan regel att byarna var dubblerade, så kallade bodland. Så småningom blev både bodland och bolbyar permanent bebodda. Fäbodarna gav främst djurfoder. Dels var det sommarbete men ofta tog man dessutom nästan lika stor volym vinterfoder från fäbodskogen.

Vi träffar tre brukare hemma på deras bodar. Skogsbetet och slätterbruket skapade speciella förutsättningar för arter som gynnas av sådana störningar: Stagg eller hära är en karaktärsart. Blåsuga, ormrot, bockrot, fjälltimotej och en del orkidéer bör vår biolog Jonas Lundin säkert kunna lyfta. Forskaren Karoline Daugstad vid Senter for bygdeforskning ger oss möjlighet att jämföra våra intryck med det norske seterlandskap.

Finnbyggarna har sin speciella historia. Där hjälper finnbygdsspecialisten Maud Wedin och den i finnbygden boende kommunekologen Jan Hedman oss till rätta. Etnobiologin kommer att följa oss hela tiden. En entusiastisk

introduktion ger föreståndaren för Centrum för biologisk mångfald, Urban Emanuelsson. Örtagårdsmästaren Roland Karlsson kommer att visa oss en fantastisk trädgård anlagd av en apotekare för 100 år sedan.

På vägen till finnbygden möter vi en militär skans. Den stod en gång som värn mot den aggressiva danska Kronan, som behärskade Norge. Mitt i finnbygdens kärna ligger en intressant anläggning. En koboltgruva, där också första fyndet av grundämnet nickel gjordes.

Avslutningsexkursionen går till en serie minnen från järnbruksepoken. Där guidar antikvarierna Gunvor Gustavsson och Jan Lundell. De kommer, liksom flera av guiderna, att vara med oss hela tiden. Dessutom kommer vi att möta ytterligare en mängd intressanta, duktiga och inspirerande personer, som t ex Kerstin Sinha på Ljusdalsbygdens museum och Charlotta Nilsson Hedström i Björsarv.

Så här har vi tänkt oss programmet:

Torsdag 13 augusti

13.00 Samling i Delsbo. En allmän introduktion till Hälsingland och värdkommunerna Hudiksvall och Ljusdal. Inkvartering och middag i Svågagården. (Mat och kaffe osv kommer sedan med lagom mellanrum.)

19.30 Två föredrag och sedan fria övningar.

Fredag 14 augusti

08.45 Föredrag. 09.30 Exkursion; Gröntjärn (jättespännande sjö i ett otroligt landskap: "spektakulär polyform subakvatisk deglaciationsdeposition"), Venåsvallen, Näsvalen, Ljusdals hembygdsgård, Svedbovalen, Stene Gård med "apoteksträdgården" samt festmiddag på Järvsöbaden.

Lördag 15 augusti

09.00 Exkursion; Kårböle skans, koboltgruvan i Los. Föredrag. Finnårdarna Karlsberg och Tenskog, en Hälsingegård. 18.30 Årsmöte med middag. Kvällsutflykt i Svågadalen utom programmet.

Söndag 16 augusti

09.00 Resonemang och sammanfattning. 11.15 Bruksminne i Hedvigsfors, Strömbacka och Moviken. 13.00 - 14.00 Avslutning med lunch.



STYRELSEN tar emot idéer och svarar på frågor om förbundet. Det går bra att kontakta vem som helst. Den som har ordet "kontakt" efter sitt namn har dock som särskild uppgift att hålla det nationella medlemsregistret aktuellt.

ORDFÖRANDE

Lisbeth Prösch-Danielsen, Riddervoldgate 17 b N-7016 TRONDHEIM. Tel +47 73 93 91 15
Arbete: Arkeologisk museum, Boks 478, N-4001 STAVANGER. Tel +47 51 84 60 68, Privat +47 51 84 60 27, Fax +47 51 84 61 99
Email: lisbeth@ark.museum.no

VICE ORDFÖRANDE

Annmaj Rönning, Biskopsgatan 1 bost 12, SF-20500 ÅBO. Tel +358-2-251 32 40.
Arbete: Åbo landskapsmuseum, PB 286, SF-20101 ÅBO. Tel +358-2-262 04 24, Fax +358-2-235 64 91.

SEKRETERARE

Gunvor Gustafson, Sunnansjö 2534, S-824 60 DELSBO. Tel +46-(0)653 770 52, Fax +46-(0)653 770 97.
Arbete: Hälsinglands museum, Storgatan 31, S-824 32 HUDIKSVALL. Tel +46-(0)650 196 12, Fax +46-(0)650 381 86.

KASSÖR

Per Grau Møller, kontakt, Egevej 1, Nr. Lyndelse, DK-5792 ÅRSLEV. Tel +45 65 90 22 40.
Arbete: Kartografisk Dokumentationscenter, Odense Universitet, Campusvej 55, DK-5230 ODENSE. Tel +45 65 57 21 04, Fax +45 65 93 29 74.
Email: pgm@hist.ou.dk

Kurt Borella, Tornebjerggårdsvej 5, DK-3400 HILLERØD. Tel +45 48 17 41 81.
Arbete: Allerød kommune, Vassingrødvej 2, DK-3540 LYNGE. Tel +45 48 18 80 66, Fax +45 48 18 78 46.

Liisa Eerikäinen, kontakt, Vipunenvägen 14, SF-00610 HELSINGFORS. Tel +358-9-79 17 54.
Arbete: Museiverket, PB 187, SF-00171 HELSINGFORS. Tel +358-9-40 50 200, Fax +358-9-40 50 211.

LOMMEN, ISSN 1102-6553 är en tidning för medlemmar i NORDISKA FÖRBUNDET FÖR KULTURLANDSKAP

Medlemsskap kan tecknas genom inbetalning på något av förbundets postgirokonton (se nästa sida). Ordinarie medlemsskap för 1998 kostar 200 kronor i dansk, norsk eller svensk valuta och 150 mark i finsk valuta. Familjemedlemsavgift är 30 kronor respektive 20 mark. Studentmedlemsavgift för heltidsstuderande är 100 kronor respektive 75 mark. Institutioner kan lösa medlemsskap för 800 kronor eller 600 mark. Detta ger rätt till fem exemplar av Förbundets samtliga publikationer under året och rätt att sända fyra personer till Förbundets arrangemang. Röstetalet är dock ett.

Maria Nyman-Nilsson, kontakt, Onsjövägen 23, S-268 31 SVALÖV. Tel +46-(0)418 632 05.
Arbete: Fredriksdals friluftsmuseum, Box 7123, S-250 07 HELSINGBORG. Tel +46-(0)42 10 45 31, Fax +46-(0)42 10 45 10.

Geir Sør-Reime, kontakt, Salvågergata 9, N-4006 STAVANGER. Tel +47 51 89 66 61.
Arbete: Rogaland fylkeskommune, Kulturavdelingen, Postboks 798, N-4001 STAVANGER. Tel +47 51 51 68 55, Fax +47 51 51 66 74.

Akse Østebrot, Marie Wexelsensvei 4, N-7045 TRONDHEIM. Tel +47 73 91 86 69.
Arbete: Direktoratet for naturforvaltning, Tungasletta 2, N-7005 TRONDHEIM. Tel +47 73 58 05 00, direkt +47 73 58 05 83, Fax +47 73 91 54 33, Email: akse.ostebrot@dnpost.md.dep.telemax.no

Styrelsens kontakter på Island, Färöarna och Åland är

Birgitta Spur, Sigurjón Olafsson Museum, Laugarnestanga 70, IS-105 REYKJAVIK. Tel +354 553 29 06, Fax +354 581 45 53.

Símun Arge, Føroya Fornminnisavn Hoivik, PB 1155, FR-110 TÓRSHAVN. Tel +298 10 700

Marita Karlsson, V. Skolgatan 1, SF-22100 MARIEHAMN. Tel +358-18-16 887.
Arbete: Landskapsstyrelsen, PB 60, SF-22101 MARIEHAMN. Tel +358-18-25 417, Fax +358-18-17 440.

REDAKTÖR

Kelvin Ekeland, Hälsinglands museum, Storgatan 31, S-824 32 HUDIKSVALL. Tel +46-(0)650-978 04, Fax +46-(0)8-978 10 42. Email kee@environ.se

